

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Eigenwijs vaderland : populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam

Petterson, A.F.

Citation

Petterson, A. F. (2017, January 24). *Eigenwijs vaderland : populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam*. Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45463>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45463>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45463> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Petterson, A.F.

Title: Eigenwijs vaderland : populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam

Issue Date: 2017-01-24

Collectebus uit de Tweede Boerenoorlog met het portret van Paul Kruger, president van de Zuid-Afrikaanse Republiek, en Marthinus Steyn, president van Oranje Vrijstaat (achterzijde). Zuid-Afrikahuis, Amsterdam

‘Vele kleinen maken één groote’

De Boerenoorlogen

De populaire aanhang van de Oranjemonarchie stond in een lange traditie, het enthousiasme voor de Boeren in Zuid-Afrika openbaarde zich in de negentiende eeuw opeens als een nieuw fenomeen. Het lot van de nazaten van de Nederlandse kolonisten had Nederland lange tijd onberoerd gelaten.¹ De Nederlandse Kaapkolonie – sinds de zeventiende eeuw in handen van de Republiek der Verenigde Nederlanden – werd in 1806 definitief door Groot-Brittannië veroverd. De voortdurende conflicten tussen de Britten en de voormalige kolonisten, de ‘Boeren’, resulteerden in de stichting van twee onafhankelijke republieken, Oranje Vrijstaat (1848) en Transvaal (1852). In 1877 was Transvaal wegens interne problemen door de Britten geannexeerd. Vicepresident Paul Kruger organiseerde als reactie op deze annexatie enkele massale protestbijeenkomsten. In december 1880 riepen de Boeren op een van deze meetings het herstel van Transvaal uit. Al snel klonken vanuit Nederland – na een lange stilte – voorzichtige steunbetuigingen aan de opstandelingen tegen het Britse bewind.² Deze steun zou zich binnen enkele maanden ontwikkelen tot een heuse beweging voor Transvaal.

Dat de oorlogen tussen de Boeren en de Britten bij vrijwel alle lagen van de bevolking in Nederland tot een grote nationalistische geestdrift leidden, is bekend.³ Zo riep de overwinning van de Boeren in de Slag van Majuba, een keerpunt in de oorlog tussen Transvaal en de Britse kolonisten, op 27 februari 1881, ook in Amsterdam een golf van enthousiasme

op. ‘Wij hebben in onze goede stad, waar de menigte niet spoedig in vuur geraakt, zelden zulk een belangstelling gezien als hedenmorgen toen ons bulletin omtrent den veldslag in Transvaal werd uitgegeven,’ bericht het *Algemeen Handelsblad* op 1 maart 1881. ‘Ons bureel, de winkels waar het bericht voor de glazen hing, de kiosk op den Dam, de venters werden door honderden bestormd om het nieuws te vernemen.’ Uit dit bericht spreekt een mengeling van verbazing en trots. Door historici is al veel aandacht besteed aan het idee van ‘stamverwantschap’, aan de betrokkenheid van antirevolutionaire groeperingen bij de Boeren, en meer recent aan de vloedgolf van Nederlands propagandistisch materiaal dat een tegenwicht diende te bieden aan de Britse berichtgeving over de oorlog en de Boeren een hart onder de riem moest steken.⁴ Maar het algemene enthousiasme voor de Boeren ging veel verder dan de discussies op papier. Hoe kwam die enorme geestdrift in de stedelijke publieke ruimte nu precies tot stand?

Op allerlei plekken in de stad werd de Amsterdammer met de strijd in Zuid-Afrika geconfronteerd: het leek wel of iedereen binnen de directe omgeving bezig was zijn of haar geestdrift voor de ‘stamverwanten’ te uiten. Hierdoor werd – haast onbedoeld – bovenal het eigen natiebeseef opgestuwd. Massaliteit was daarbij het nieuwe sleutelwoord. Of het nu ging om de stormloop op het laatste nieuws over Majuba of de collectieve emoties bij het bezoek van Paul Kruger eind 1900 aan de stad: tal van activiteiten in de openbare ruimte zorgden voor een nieuwe beleving van samenzijn.

Door middel van thick description zoomt dit hoofdstuk in op de uitingen van gewone Amsterdammers. Tijdens massameetings voor de Boeren mengde het toegestroomde publiek zich luidkeels in het debat. Op scholen, in winkels, tijdens de kerkdienst en in cafés: overal in de stad werden door de Amsterdammers voor de slachtoffers in Zuid-Afrika kleine en grote bijdragen gedoneerd. Ondertussen zochten ook verschillende politieke stromingen aansluiting bij het zogeheten Transvaalnationalisme. Deze inmenging legde niet alleen veranderende politieke stijlen, maar ook het verdeelde karakter van de Nederlandse natie bloot.

Anti-Britse gevoelens kwamen tot uitdrukking in kleine opstootjes op straat, maar ook werd door de havenarbeiders in de stad een plan ontwikkeld tot een omvangrijke havenboycot. Het bezoek van Paul Kruger aan de stad, ten slotte, vormde een evenement waarop het enthousiasme voor Transvaal én de eigen saamhorigheid tot een hoogtepunt kwamen. Foto's, filmbeelden en beschrijvingen in de kranten maken tevens duidelijk hoe het *voelde* om in de negentiende eeuw onderdeel van de massa te zijn.

De massameeting van 1881

Vrijdag 4 maart 1881 om kwart voor negen, 'veel vroeger konde men toch waarlijk al niet komen', stond een zekere Van Kooten voor de tweede keer op de stoep bij drukkerij Blikman en Sartorius aan het Rokin. Zijn doel: het bemachtigen van kaartjes voor de grote Transvaal-meeting die de volgende dag zou plaatsvinden. Het Amsterdamse Comité voor Transvaal, opgericht in januari dat jaar, had op de dag dat het nieuws over de Slag van Majuba bekend was geworden aan alle Nederlanders een oproep gedaan om in de hoofdstad samen te komen en de overwinning te vieren.⁵ Het Comité had vooraf vijfhonderd toegangskarten ter beschikking gesteld en op de avond zelf zouden in de zaal van gebouw Frascati zo'n duizend mensen kunnen worden ondergebracht. Al gauw bleek dat men zich op de belangstelling had verkeken. De kaarten waren binnen een mum van tijd uitverkocht en de meeting werd daarom verplaatst naar de grote zaal van Artis. Maar dit mocht niet baten: Van Kooten viste vrijdag opnieuw achter het net. 'Voor die trotsche zaak, had een gebouw, Volkspaleis heetende, voor 't volk moeten afgestaan worden,' schreef hij teleurgesteld aan het *Algemeen Handelsblad*:

De grootste zaal of kerk, zoude toch te klein gebleken zijn, maar nu zullen duizenden verstoken blijven van eene volksvergadering bij te wonen die geheel Amsterdam zoo vurig verlangde.⁶

De meeting als mobilisatiemiddel

Als organisatie- en mobilisatievorm was de meeting nog een betrekkelijk nieuw fenomeen. Openbare vergaderingen hadden in Amsterdam natuurlijk al wel vaker plaats gehad, maar in veel gevallen nam een dergelijke bijeenkomst het karakter aan van een ellenlange spreekbeurt. Een of twee sprekers namen het woord en lazen hun vooraf uitgeschreven verhaal aan de verzamelde toehoorders voor. In een meeting draaide het daarentegen om het overtuigen en mobiliseren van het publiek. Het fenomeen was in de jaren veertig van de negentiende eeuw overgewaaid vanuit de Verenigde Staten en Groot-Brittannië.⁷ Daar organiseerde vooral de antislavernijbeweging grootschalige publieke bijeenkomsten. De eerste Nederlandse meetings vonden plaats rond het midden van de negentiende eeuw en waren verzamelingen van een beperkte groep, bijvoorbeeld orthodox-protestantse zendingsfeesten of openbare vergaderingen van diverse *single issue*-organisaties.⁸ Op één zo'n avond traden niet alleen meerdere sprekers op, ook waren hun bijdragen korter en dienden zij, bijvoorbeeld aan de hand van een stelling, vrij en uit het hoofd te spreken. Het ging hier om een nieuwe stijl van vergaderen, waarin de toehoorders vooropstonden en retorische kracht van doorslaggevend belang was. Door zich met gelijkgestemden in een besloten ruimte te verzamelen, ontstond – in ieder geval tijdelijk – een sfeer van collectiviteit.⁹ Dit type bijeenkomst bleek dan ook bij uitstek een middel tot gemeenschapsvorming.

De Transvaal-meeting in Artis was een van de eerste meetings in Nederland met een exclusief nationalistisch uitgangspunt. Stadsbewoners die elkaar niet kenden en op politiek of religieus terrein niet noodzakelijk iets met elkaar gemeen hadden, vonden in de oorlog in Zuid-Afrika een aanleiding om samen te komen en hun gevoelens en opvattingen te delen. Op de vergadering werden de aanwezigen op de hoogte gebracht van de laatste ontwikkelingen in Zuid-Afrika en werd bovenal de emotionele band met de Boeren gecultiveerd. De bijeenkomst trok een groot aantal toehoorders, veel meer dan de meeste politiek-religieuze meetings in voorgaande decennia. Voor Van Kooten kon de zaal zelfs niet groot

genoeg zijn. Met de verwijzing naar het ‘Volkspaleis’ in zijn ingezonden brief doelde hij op het Paleis voor Volksvlijt. Dit was een van de grootste overdekte ruimtes in de stad, ontworpen naar het voorbeeld van het Britse Crystal Palace.¹⁰ Dat hij de bijeenkomst bij voorbaat al als ‘volksvergadering’ betitelde, is tekenend voor het algemene karakter van het enthousiasme voor de Boerenzaak. De krantenverslagen van de bijeenkomst lijken de hoge opkomst dan ook als een vanzelfsprekendheid te beschouwen. Desalniettemin doet juist het feit dat zij hier in hun kolommen steeds weer de aandacht op vestigen, vermoeden dat de massale belangstelling en het openbare karakter van de meeting in deze periode toch nog weinig gebruikelijk waren.

Het aantal bezoekers van de meeting is niet met zekerheid vast te stellen, maar dat het om een massabijeenkomst ging lijkt geen twijfel. Kranten als het *Algemeen Handelsblad* en *Het Nieuws van den Dag* telden ruim vijftienhonderd aanwezigen, de conservatieve *Amsterdamsche Courant* sprak over zeventienhonderd toehoorders, terwijl het katholieke dagblad *De Tijd* zelfs verklaarde dat men het publiek veilig op meer dan tweeduizend man kon schatten – en dat ondanks het slechte weer.¹¹ Al naar gelang de kleur van de krant werden de aantallen bezoekers zonder gêne naar boven of beneden bijgesteld, dus dergelijke cijfers moeten altijd met enige voorzichtigheid worden overgenomen. De opkomst was immers een indicator van het succes: hoe meer belangstellenden, hoe groter het maatschappelijk belang van de bijeenkomst zou zijn geweest. Tevens was de beschrijving van de volle zaal voor de verslaggevers een beproefd stijlmiddel om aan lezers die niet bij de vergadering aanwezig waren geweest toch iets van de sfeer en intensiteit van de bijeenkomst over te kunnen brengen.¹² Dat het Van Kooten tot twee keer toe niet gelukt was om toegangskarten te bemachtigen, is overigens wel een aanwijzing voor het feit dat de vergadering ook daadwerkelijk druk bezocht moet zijn geweest.

Het openbare karakter betekende dat in principe iedereen de meeting bij kon wonen. ‘Het was een echte volksvergadering,’ merkte *De Tijd* op. ‘Mannen van allen stand en richting, geleerd en ongeleerd, bejaarden en

jongelingen, ja, zelfs enkele dames – alles zat in dichte rijen opeengepakt, en leverde, van de tribune gezien, een levendig, opwekkend schouwspel.’ Ook andere kranten vermeldden hoe stadsbewoners uit diverse sociale lagen in de zaal aanwezig waren. De nadrukkelijke constatering dat in het publiek ‘zelfs’ enkele vrouwen aanwezig waren, is typerend voor de tijdgeest. Het was niet vanzelfsprekend dat zij deelnamen aan een dergelijke publieke bijeenkomst. Frederik Cornelis Tromp, voorzitter van het Amsterdamse comité, opende de vergadering dan ook met de aanhef ‘Mijne Heeren!’, en inderdaad, in deze periode leken dergelijke publieke bijeenkomsten nog vooral een mannendomein. De organisatoren stonden bovendien enigszins afwachtend tegenover de aanwezigheid van lagere sociale klassen. De opmerking van *Het Nieuws van den Dag* dat aan het begin van de vergadering ondanks de aanwezigheid van ‘alle klassen der maatschappij’ de ‘orde en rust’ niets te wensen overliet, moet dan ook in dit verband worden geïnterpreteerd.

De hoge opkomst hield inderdaad een zeker risico in. Enthousiasme voor de gebeurtenissen in Transvaal was één, maar het voeren van een fatsoenlijk en publiek debat een tweede. Een dag voor de bijeenkomst, op 4 maart, was in de Tweede Kamer nog met enige bezorgdheid gesproken over de publieke ‘opgewondenheid’.¹³ Het wat behoudende Utrechts Hoofd-Comité, dat sinds januari 1881 poogde om de activiteiten van diverse plaatselijke Transvaalcomités te coördineren, vreesde dat de meeting in oproerigheid zou ontaarden.¹⁴ Het grootste aandachtspunt vormde hier de Nederlandse neutraliteit. Een te radicale opstelling zou tot onbezonnen acties en daarmee diplomatieke problemen tussen Nederland en Groot-Brittannië, de vijand van de Boeren, kunnen leiden. In de hoofdstad daarentegen leek de organisatie van een grootschalige, openbare meeting een voor de hand liggend idee. Het Amsterdamse Transvaalcomité – bestaande uit een bont gezelschap van liberalen, conservatieven, antirevolutionairen en radicalen – maakte zich een stuk minder zorgen over een eventuele ontsporing.

Historici hebben de nieuwe, publieke betrokkenheid en de reacties daarop tot nu toe voornamelijk beschreven aan de hand van bijeenkom-

sten van socialistische en antirevolutionaire partijen.¹⁵ Tijdens de meeting in maart 1881 zorgde echter een meer algemene, nationalistische agitatie voor publieke opgewondenheid. Bovendien toont een thick description van de gebeurtenissen in de zaal niet alleen hoe door de sprekers en organisatoren, maar vooral ook door de toehoorders over de Transvaalkwestie werd gedacht.

Wij stamverwanten

In zijn openingswoorden stelde voorzitter Frederik Tromp het optreden van de Boeren tegen de Britten voor als een heldhaftige strijd, waarin de verdediging van de vrijheid en onafhankelijkheid van de Zuid-Afrikaanse Republieken centraal stond. In één adem door koppelde hij deze vrijheidsstrijd aan de eigen, vaderlandse geschiedenis. Daarmee gaf Tromp aan de vergadering een onmiskenbaar nationaal karakter. ‘Dat kloek gedrag van die mannen voert ons Nederlanders terug tot ons eigen roemrijk verleden,’ zo sprak hij tot de aanwezigen, ‘toen ook Nederland tachtig jaar lang, voor zijne onafhankelijkheid tegen het toen zoo machtige Spanje streed, en ten slotte, na nameloos te hebben geleden en gestreden, die onafhankelijkheid verwon.’¹⁶ Ook de Oranjes vervulden hun rol in dit verhaal: al driehonderd jaar hielden zij het land bijeen. Het was vanwege dit verleden dat Nederland zich volgens Tromp zo in de strijd van de Boeren herkende. Als kleine natie had men bovendien de plicht andere kleine naties te steunen, al was het alleen maar uit eigenbelang:

Men zegge niet zoo als ik ’t helaas heb gehoord: de quaestie gaat ons eigenlijk niet aan, of wij loopen gevaar zelf moeielijkheden te krijgen, als wij er ons mede bemoeien. Neen mijne heeren, willen wij een vrij en zelfstandig volk blijven, dan moeten wij ons steeds als één man laten gelden, waar het de aanranding der grondslagen betreft, waarop alleen een zelfstandig volksbestaan mogelijk is, en dat is eerbiediging van het recht en den wil van een volk door andere natiën. (*Toejuiching.*)

Tromp was geen onbekende in de hoofdstad. Als conservatief-liberaal had hij onder andere zitting in de gemeenteraad en was hij tot kort geleden actief geweest als wethouder van Publieke Werken.

Na Tromps openingswoorden zouden nog andere verhalen volgen: over de mogelijkheden van een zelfstandig en onafhankelijk Transvaal, over de rechten van de Britten op het gebied en over de verhouding tussen de Boeren en de 'Kaffers', de oorspronkelijke zwarte bewoners van de Kaapkolonie. Anders dan Tromp ging het hier telkens om sprekers die een directe betrokkenheid bij Zuid-Afrika hadden. De eerste spreker, Frans Lion Cachet, was ruim twintig jaar lang predikant van de Nederlands Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika geweest en had zich hier sterk gemaakt voor het behoud van de gereformeerde richting tegenover de vorming van een zelfstandige Hervormde Kerk. Na Lion Cachet nam Wilhelm van Gorkom het woord. Van 1875 tot 1878 was hij superintendent van het onderwijs in Transvaal geweest, waarna hij de functie van schoolopziener in achtereenvolgens Leiden en Goes had vervuld. In deze laatste plaats had hij zich tevens ingezet voor de oprichting van een afdeling van de liberale Nederlandse Protestantenvbond. De laatste spreker, Gerard Beelaerts van Blokland, was begin jaren tachtig werkzaam als referendaris bij het departement van Justitie en zou na de verkiezingen in 1883 voor de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) een zetel in de Tweede Kamer bezetten. Beelaerts van Blokland voelde zich sterk verbonden met de calvinistische nakomelingen van de Nederlanders in Zuid-Afrika en zou naast zijn Kamerlidmaatschap van 1884 tot 1890 gezant zijn van de Zuid-Afrikaanse Republiek.

De aanwezigheid van twee antirevolutionairen en een voortrekker van de Protestantenvbond onder de sprekers was geen toeval. Het idee van 'stamverwantschap' werd in het bijzonder in deze kring gecultiveerd. Waar liberalen zoals Tromp in hun betrokkenheid bij Zuid-Afrika de nadruk legden op nationalisme, maar ook waarden als vrijheid en rechtvaardigheid, koesterden de protestanten vooral een religieuze verwantschap met de Boeren. Met name antirevolutionairen beschouwden de diepgelovige Boeren als pioniers in de verbreiding van het ortho-

dox-protestantse christendom.¹⁷ Abraham Kuyper, voorman van de in 1879 opgerichte Anti-Revolutionaire Partij (ARP), herkende in Transvaal zo een voorbeeld voor de orthodox-protestanten in eigen land. De Boeren waren in zijn ogen hoeders van het ware, antirevolutionaire en calvinistische, Nederlandse nationale karakter. Het ging hier om een beperkte, in de zin van partijdige, invulling van de natie, die maakte dat juist de antirevolutionairen zich meer dan andere groepen in de samenleving inspanden voor de Boerenzaak. Door middel van het Transvaalnationalisme benadrukten zij de plaats van de protestanten in de nationale gemeenschap. Een dergelijke claim leidde ertoe dat het massale enthousiasme voor de Boeren de samenleving op religieus en politiek vlak soms ook verdeelde.

De meeting was echter geen exclusief antirevolutionaire aangelegenheid. Kranten als het *Algemeen Handelsblad* en *Het Nieuws van den Dag* deden uitgebreid verslag van de bijeenkomst en de toespraken, maar kaartten een orthodox-protestants karakter nergens aan.¹⁸ Sterker nog, deze liberaal-neutrale dagbladen beschouwden de meeting expliciet als een ‘nationale’ bijeenkomst, vol van ‘vaderlandsliefde’. Het katholieke dagblad *De Tijd* had wel wat moeite met de ‘zalvende opmerkingen’ van sprekers over bijvoorbeeld de afzwering van Filips II in het Plakkaat van Verlatinghe, in 1881 precies driehonderd jaar geleden. Volgens de verslaggever hadden de Boeren ‘niks niemendal nie’ met de Tachtigjarige Oorlog te maken, en viel ook uit de reacties van de zaal op te maken dat dergelijke historische verwijzingen ‘uit de mode’ begonnen te raken.¹⁹ *De Standaard*, de krant van antirevolutionair Nederland, noemde de meeting pas in de uitgave van 9 maart, twee edities en drie dagen na de bijeenkomst. Hoofdredacteur Kuyper was over de vergadering zeer te spreken, maar vergeleken met de paginavullende verslagen in de andere pers was het stukje van in totaal zes zinnen wel wat aan de korte kant – een teken dat de antirevolutionairen er niet op uit waren de bijeenkomst te claimen.²⁰

Wilde de meeting succesvol zijn dan was het van het grootste belang om ter plekke een collectief te creëren. Het waren in de toespraken niet

zozeer de feiten die de aandacht van de toehoorders vasthielden, maar vooral een nationalistische retoriek. De openingswoorden van Tromp zijn hier een goed voorbeeld van, en het veelvuldig spreken in de wij-vorm en het gebruik van zinsneden als ‘ons Nederlanders’ of ‘wij Nederlanders’ droegen aan een gevoel van saamhorigheid nog eens extra bij. Het toegestroomde publiek werd door de verschillende sprekers aangeemoedigd om zich niet als individuen of als Amsterdammers, maar als Nederlandse natie met de Boeren te identificeren. De anonimiteit van de toehoorders moet voor de sprekers een tamelijk onbekende ervaring zijn geweest. Toen Gerard Beelaerts van Blokland als laatste het woord nam, liet hij zijn blik door de zaal gaan en constateerde dat hij bijna geen van de aanwezigen persoonlijk kende. ‘Maar,’ zo sprak Beelaerts de verzamelde menigte toe, ‘één band is er die ons samenbindt. Wij weten dat wij Nederlanders zijn.’ Partijzucht en verdeeldheid moesten overstegen worden, en konden dat ook, door de focus op de Boerenzaak:

Juist dit is het bijzondere van deze dagen, dat het besef van onze gemeenschap als Nederlanders zoo krachtig is ontwaakt; dat we mannen van de meest uiteenlopende zienswijzen zien samenkomen en samenwerken om eendrachtig te toonen wat de Nederlander beteekent.

Volksopinie

Beelaerts' woorden waren een manier om de zaal samen te smeden, maar dienden eveneens de toehoorders te kalmeren. De refendaris prees de strijdbare, maar gematigde sfeer in de zaal en ontkrachtte daarbij de ongerustheid die enkele Kamerleden een dag eerder hadden geuit. ‘M[ijne] H.[eren], ik bespeur niets van “opgewondenheid”, ik bespeur alleen een zekere mate van bezieling, die bij elke grote daad niet mag ontbreken.’ Na deze bemoedigende woorden gebruikte hij de rest van zijn spreektijd om een algemene gedragslijn uiteen te zetten, waarbij hij de wensen van het Utrechtse Hoofdcomité nauwgezet volgde. Aan de Boeren moest volgens het Hoofdcomité alle hulp verleend worden die mogelijk was,

maar met inachtneming van de Nederlandse neutraliteit. Het uitgeven van brochures, opstellen van adressen of het organiseren van collectes vormden alle gepaste acties. Uitgebreid ging Beelaerts op de mogelijkheden in: ‘Laat ons voortgaan te spreken, te schrijven en te geven.’ Activiteiten die de verhouding met Groot-Brittannië zouden kunnen schaden, zoals plannen voor het vormen van vrijkorpsen of het toesturen van wapens en ammunitie, dienden volgens Beelaerts te worden vermeden. ‘Laat ons dagelijks vragen: wat kunnen we voor de Transvaal doen – altijd binnen de grenzen der neutraliteit, ik moet dat tot vervelens toe herhalen.’

De openbaarheid gaf aan de bijeenkomst echter een nieuwe lading. Sprekers deelden hun standpunten met het publiek en aan de reacties uit de zaal viel direct af te lezen wat de aanwezigen dachten of vonden.²¹ Tot dan toe had het publiek vooral met toejuichingen en bravo’s op de redevoeringen gereageerd, maar Beelaerts’ pleidooi voor handhaving van de Nederlandse neutraliteit lokte volgens de verslagen in de kranten hier en daar ook blijken van afkeuring uit. De honderden stadsbewoners die zich in de zaal verenigden, bleken in de loop van de meeting met spreken, schrijven en geven geen genoeg te nemen, en een actievere invulling te willen geven aan het enthousiasme voor de Boerenzaak. In een tijd waarin slechts circa 6 procent van de mannelijke bevolking in Amsterdam boven de 23 jaar de mogelijkheid had om tijdens verkiezingen voor de Tweede Kamer een stem uit te brengen (tegenover een ruime 12 procent van de mannelijke bevolking boven de 23 jaar in geheel Nederland) vormden dergelijke openbare bijeenkomsten een podium om toch een eigen stem te laten horen.²² Nu werd dan ook duidelijk wat een ‘volksvergadering’ daadwerkelijk inhield. Na het verhaal van Beelaerts bracht het comité een drietal resoluties in stemming. Ene Jan Janson, koopman en secretaris van het Transvaalcomité te Sloten, vroeg daarop het woord.

Wat hielp het om adressen te tekenen, geld te sturen voor de weduwen en wezen, of meer dokters uit te zenden dan er gewonden te verplegen waren? Geheel tegen de woorden van voorzitter Tromp in hekelde

de 32-jarige Janson de slappe houding van de overheid, die in geen verhouding stond tot de ‘heldenmoed’ die de Nederlanders tijdens de Tachtigjarige Oorlog aan den dag hadden gelegd:

Zijn wij niet het minste schijnsel van dien roem onwaardig, wanneer we blijven praten en wachten; wanneer we naar het voorbeeld van onze Regeering slechts de aandacht blijven wijden aan de roemvollen strijd onzer broeders in Afrika, die hoogst waarschijnlijk door een roemvolle slachting zal worden gekroond.²³

Met deze woorden bespotten Janson de zijns inziens vrijblijvende nationalistische retoriek van eerdere sprekers, tegelijkertijd trok hij deze zelf in het vervolg van zijn verhaal tot in het uiterste door. Wanneer de heldhaftige Boeren de aanwezigen herinnerden aan hun eigen voorouders, dan moesten zij niet treuzelen maar uit dit voorbeeld moed putten om zelf voor ‘recht en vrijheid’ te strijden. Sterker nog, waren ‘wij Hollanders’, zo sprak Janson het publiek aan, ‘dat zelfs niet verplicht aan ons roemrijk verleden?’ De koopman bepleitte daarom een krachtdadig optreden: ‘Met kogels kunnen die Boeren den vreemden indringer verjagen van hun grond; niet met adressen!’

In de zaal waren de emoties inmiddels hoog opgelopen. Janson las zijn verhaal van ‘grootte folio-bladen’ voor en het publiek gaf – volgens een verslaggever van de *Amsterdamsche Courant* – ‘eerst zacht, daarna zoo aanhoudend overluid’ te kennen dat hij zijn voordracht moest stoppen. *Het Nieuws van den Dag* maakte melding van ‘ongeduld’ in de zaal wegens ‘wijdlopiegheid’ van de spreker.²⁴ Een deel van de toehoorders had volgens de krant inmiddels duidelijk het geduld verloren. De verslagen in de pers – de enige bron voor het verloop van de vergadering – waren echter gekleurd. Volgens *De Tijd* kreeg Janson juist ‘spoedig een groot gedeelte van het publiek op zijn hand’ toen hij kritiek uitte op de door Beelaerts voorgestelde gedragslijn.²⁵ Ook het *Algemeen Handelsblad* vermeldde in eerste instantie vooral ‘bravo’s’ en ‘toejuichingen’ uit de zaal. Wie nu precies gelijk had, valt niet meer te achterhalen. Wel wordt

duidelijk dat het publiek zich niet neutraal en op de vlakte hield, maar door tekenen van zowel goed- als afkeuring de bijeenkomst wist te sturen. Een verslaggever van *De Tijd* noteerde hoe een lid van het comité Janson aan de panden van zijn jas trok en hem tevergeefs maande zijn verhaal te stoppen. ‘Het tumult werd eindelijk zoo groot,’ aldus het katholieke dagblad, ‘dat hooren en zien vergingen. Men rees overeind, zwaaide met hoeden, siste, stampte en schreeuwde; kortom het was een chaos...’

Janson was dan misschien wat lang van stof, zijn optreden had de zaal wel in beweging weten te krijgen. Wat zijn verhaal extra opruiend maakte was dat hij zich nadrukkelijk keerde tegen de lijn van het Hoofdcomité en daarmee tegen de neutraliteitspolitiek van de regering. Het spreken over kogels werd in deze periode vooral met het optreden van revolutionaire socialistten geassocieerd, maar nu openbaarden deze heftige emoties zich onverwachts bij een brave, Nederlands-hervormde koopman.²⁶ Janson bleek ook buiten de meeting zeer betrokken bij de Boerenzaak. In maart 1882, bijna een jaar na het einde van de oorlog, zou hij als secretaris plaatsnemen in de zogeheten Emigratiecommissie, die tot doel had het ‘Hollandsch-Afrikaansch element’ in Zuid-Afrika te versterken.²⁷ In die hoedanigheid leidde hij op 10 maart 1882 een drukbezochte vergadering in het raadhuis te Sloterdijk; het publiek bestond volgens verslaggevers voornamelijk uit nieuwsgierig plattelandsvolk uit de omgeving van de hoofdstad dat in een reis naar Afrika wel brood zag.²⁸ Zelf reisde Janson in september 1883 af. Samen met enkele andere Nederlanders vestigde hij zich in mei 1884 in Dullstroom, zo’n 250 kilometer ten oosten van Pretoria. In deze kolonisatie-onderneming werkte hij overigens samen met Beelaerts van Blokland, die hij op de meeting nog zo fel bekritiseerde.²⁹

Toch hoefde men niet zo fanatiek als Janson te zijn om tijdens de meeting van zich te laten horen. Nu Janson zijn mening had geuit, vroegen ook anderen uit de zaal het woord. Theod. Jorissen, hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, probeerde na alle ophef de zaal weer rustig te krijgen door te wijzen op de gevaren van ‘over-

moed en euvelmoed' tijdens de Tachtigjarige Oorlog. Het publiek liet zich echter niets wijsmaken en luidkeels klonken stemmen: 'Dat is niet waar!' De bejaarde predikant Leemans, voorzitter van het Sloter comité, werd vanwege alle opwinding in eerste instantie niet tot het spreekgestoelte toegelaten. Het publiek stemde hier echter niet mee in en verdedigde – 'Het woord is vrij! Spreken!' – de vrije meningsuiting. Leemans' pleidooi voor het afdwingen van de vrede bij Groot-Brittannië riep echter weer onenigheid op. 'Dat zou zeer onvoorzichtig zijn' en andere tekenen van afkeuring klonken vanuit de zaal, maar opnieuw ook bravo's. De volgende spreker, Klaas Kater, liet zich door tegengeluiden niet weerhouden en ging een stap verder. 'In ronde werkmanstaal' betwijfelde de voorzitter van de antirevolutionaire werkliedenvereniging Patrimonium de rechtschapenheid van de Britten en betitelde hen als 'onze ervvijand'.³⁰

Katers manier van spreken was – evenals die van Janson – emotioneel en direct en werd met enig wantrouwen bekeken. Het was de toon die menkende uit socialistische kringen, een politieke stroming die – denk aan het verschijnen van de *Koning Gorilla*-brochure een aantal jaar later – bekendstond vanwege haar opruiende en onburgerlijke stijl. De overeenkomst was wellicht geen toeval: de antirevolutionaire Kater had het spreken geleerd door eind jaren zestig als metselaar tijdens vergaderingen van de socialistische Internationale als opponent te figureren. Ook in het latere optreden van de door Kater opgerichte werkliedenvereniging Patrimonium was nog wel iets van de socialistische stijl terug te vinden: in plaats van eindeloze discussies over beginselen, ging de voorkeur uit naar concrete acties.³¹ In de inleiding van zijn biografie wordt Kater dan ook neergezet als een man uit het volk, eerder een politiek doener dan een politiek denker. Hoewel hij volgens zijn biograaf, de bekende antirevolutionair Johan Wormser, in redevoeringen en debatten 'langzaam, duidelijk, sterk-accntueerend' wist te spreken, sloot dit provocaties niet uit. 'De wijze waarop Kater repliceert is niet altijd de meest geschikte om zijn tegenstanders te kalmeeren,' aldus zijn biograaf.³²

In zijn bekende Plancius-rede uit 1884 memoreerde ARP-voorman

Abraham Kuyper het heftige karakter van de meeting. Kuyper, tevens lid van het Amsterdamse Transvaalcomité, stond weliswaar bekend om zijn populistische toon, en in het bijzonder zijn beroep op een achterban van 'kleine luyden', maar met het optreden van Kater en consorten had hij weinig op.³³ Het vurige enthousiasme voor de Boerenzaak had volgens de politicus dan ook direct met beradenheid gekalmeerd moeten worden.

Ja, een oogenblik bereikte de geestdrift zelfs zulk een hittepunt, dat reeds onvoorzichtige dingen tegen Engeland werden uitgesproken, en het tot nog droever woorden zou gekomen zijn, indien beradenner mannen den overmatigen ijver niet hadden getemperd!³⁴

De emoties die tijdens de meeting tot uiting kwamen, vormden voor de organisatie een lastige uitdaging. Het ging hier om een spanning tussen enerzijds de wens tot politieke mobilisatie en anderzijds de noodzaak van het handhaven van de neutraliteit en verantwoordelijk bestuur.³⁵ Janson en Kater maakten dit onderscheid niet, of in ieder geval veel minder. Hun oproep tot directe actie werd door de organisatoren en een deel van de zaal dan ook beschouwd als ongewenste 'volkspolitiek'.³⁶

In een meer verfijnde vorm zou het beroep op hartstochten en daadkracht in de volgende decennia een belangrijk onderdeel uit gaan maken van de moderne partijpolitiek. Begin jaren tachtig was dit nog niet het geval. Te midden van de chaos die na de toespraak van Kater was ontstaan, liep de liberaal Nicolaas Pierson, directeur van De Nederlandsche Bank en hoogleraar in Amsterdam, naar het spreekgestoelte. Pierson concludeerde dat de bijeenkomst geen '*indignation-meeting*' tegen Engeland moest zijn, maar juist een 'volksdemonstratie' voor Transvaal. Voor al te activistische geluiden was daarbij geen plaats. Volgens Pierson had de zaal met de protesten vooral een beroep gedaan op de Nederlandse regering, 'tot wie men zegt: wilt gij iets anders zijn dan het orgaan der Nederlandsche bureaucratie, spreek, dan in uwe taal in uwe vormen, maar met onze warmte, een woord ten gunste van Transvaal'.

Steun aan de Boeren

De meeting in Artis is natuurlijk een momentopname en verschaft als zodanig slechts een impressie van een breder gevoelde betrokkenheid bij de oorlog in Zuid-Afrika. Toch toont de bijeenkomst een aantal belangrijke elementen van het latere Transvaalnationalisme. Begin jaren tachtig werd bij een groot publiek de basis gelegd voor het denken over de Boeren als stamverwanten. Zuid-Afrika werd hiermee onderdeel van een eigen, nationaal verhaal. Dit verhaal was politiek geladen: het enthousiasme voor de Boeren gaf – zoals al vaker door historici beschreven – vooral orthodox-protestanten een nieuw thema om zich te profileren. Maar ook andere politieke stromingen zouden zich in de toekomst tot de Boerenzaak gaan verhouden. Tevens toonde de massale opkomst in 1881 de noodzaak van een nieuwe politieke stijl. Sprekers benaderden hun publiek op een meer directe manier, en bovendien wilden de aanwezige toehoorders zelf hun stem in het debat laten horen. Het katholieke dagblad *De Tijd* stelde na afloop van de meeting dan ook dat de bijeenkomst ‘een belangrijk feit mag heeten in de geschiedenis der Nederlandse volksopinie’.

Waren de collectieve betrokkenheid en emotionele stijl in 1881 nog een nieuw fenomeen, een kleine twintig jaar later, bij het uitbreken van de Tweede Boerenoorlog, bleken zij een vanzelfsprekend onderdeel van het Transvaalnationalisme te zijn geworden. De Eerste Boerenoorlog (1880-1881) en de Slag van Majuba verzekerden de onafhankelijkheid van de Transvaalse republiek. Spanningen tussen de Boeren en de Britten bleven echter bestaan en in de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) kwamen beide partijen opnieuw tegenover elkaar te staan. Rond de eeuwwisseling steeg de geestdrift voor de strijd in Zuid-Afrika onder de Amsterdammers tot nieuwe hoogtes. Dit collectieve enthousiasme was op zichzelf opmerkelijk te noemen. De Boerenrepublieken waren geografisch ver van Nederland verwijderd en hoewel het idee van ‘stamverwantschap’ de beide naties verbond, ging het hier uiteindelijk om een oorlog waarin de Nederlandse regering geen actieve rol kon én wenste te

spelen. De massale betrokkenheid van de stadsbewoners moet dan ook binnen een bredere maatschappelijke context worden verklaard. In de eerste plaats kreeg het nationalisme rond de eeuwwisseling een belangrijke stimulans. In september 1898, ruim een jaar voor het uitbreken van de Tweede Boerenoorlog, vond in Amsterdam de inhuldiging van Wilhelmina plaats. Dit is een evenement van ongekennde omvang geweest, waar de hoofdstad zich – net als de rest van het land – al maanden van tevoren mee bezig had gehouden. Nu deze grootse gebeurtenis voorbij was, zocht men naar iets nieuws om zich op te richten. De oplopende spanningen tussen de Boeren en de Britten in Zuid-Afrika wonnen daarbij aan aantrekkingskracht.³⁷

In de tweede plaats zorgden gebeurtenissen in Amsterdam zelf voor een toegenomen betrokkenheid bij Transvaal. Wie de oorlog wilde beleven en voor de Boeren wilde ‘vechten’, hoefde de stad niet uit te gaan. De diverse vormen waarin de Amsterdammers hun betrokkenheid uitten, en het gemeenschapsdenken dat hieraan ten grondslag lag, staan in de rest van dit hoofdstuk centraal. Het sturen van kogels, zoals Janson tijdens de meeting in 1881 opperde, ging veel stadsbewoners te ver, maar er waren, zoals Beelaerts al suggereerde, tal van andere manieren om steun aan de strijd in Zuid-Afrika te betuigen. Een eerste voorbeeld zijn de geldinzamelingen voor de slachtoffers van de oorlog, die rond het einde van de negentiende eeuw op allerlei plekken in de stad plaatsvonden. Door de brede verspreiding van de collectes raakte een grote verscheidenheid aan sociale groepen bij de Boerenoorlog betrokken. Van rijk tot arm, jong tot oud, man en vrouw, volksbuurten en het centrum van de stad: alles en iedereen leverde een bijdrage. Die ervaring had haar weerslag op het eigen nationaal gevoel: de alomtegenwoordigheid van het enthousiasme voor Transvaal droeg bij aan het idee *samen* iets voor de Boeren te kunnen doen. Het maakte, kortom, van de betrokkenheid bij de stamverwanten een collectieve praktijk.

Collectes

Met geldinzamelingen waren de Amsterdammers rond de eeuwwisseling al wel bekend. Regelmatig werd in de stad op kleine schaal gecollecteerd voor slachtoffers van bijvoorbeeld woningbranden of een arbeidsongeval. In dit soort gevallen fungeerde de geldinzameling als sociale bijstand. Tevens vonden er in de tweede helft van de negentiende eeuw collectes met een nationaal karakter plaats. Bijvoorbeeld de watersnoodrampen van 1855 en 1861 in het zuidoosten van het land maakten op de tijdgenoot grote indruk. In Amsterdam, maar ook in andere plaatsen door het gehele land, werd voor de slachtoffers uit de getroffen gebieden volop gecollecteerd.³⁸ Dergelijke grootschalige, nationale inzamelingsacties vormden een praktijk waar tijdens de Boerenoorlogen op kon worden teruggegrepen. Bijzonder was wel dat het middel nu ook voor de slachtoffers van een internationaal conflict werd ingezet, al ging het in het geval van de Boeren uiteindelijk toch ook om hulp aan een soort van mede-Nederlanders. Vergelijkbare internationale collectes zijn uit de negentiende eeuw voor Nederland niet bekend. In de vroegmoderne periode vonden omvangrijke collectes voor conflicten over de grenzen van de Republiek heen al wel plaats, al speelden deze zich voornamelijk binnen een specifiek calvinistische wereld af.³⁹

De geldinzamelingen ten tijde van de Eerste Boerenoorlog stelden nog niet zoveel voor; zij vormden vooral een voorproefje van de grootschalige collectes bij het uitbreken van de Tweede Boerenoorlog.⁴⁰ Na een oproep half oktober 1899 van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging (NZAV), opgericht als opvolger van het Utrechtse Hoofdcomité, stroomden de giften binnen. De collectes verschaften de Amsterdammers een laagdrempelige manier om de Boeren een hart onder de riem te kunnen steken: ieder kon bijdragen naar eigen wil en vermogen. Donaties waren bestemd voor de oorlog in het algemeen, maar ook voor specifieke doelen zoals bijstand aan krijgsgevangenen, het uitzenden van ambulances naar Zuid-Afrika, of tegen het einde van de oorlog de Boerenvrouwen en -kinderen in de door de Britten ingerichte concentratiekampen. Naast de NZAV waren ook andere organisaties in de inzameling

actief, zoals het in 1899 opgerichte Christelijk Nationaal Boeren Comité (CNBC) en tal van kleinere en lokale comités. De totale opbrengst van de collectes is door de deelname van deze verschillende organisaties moeilijk te reconstrueren, maar alleen al de NZAV en het CNBC brachten tussen 1899 en 1902 zo'n drieënhalf miljoen gulden bijeen.⁴¹

Hoewel de collectes een belangrijke rol speelden in de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog, is tot nu toe nog nauwelijks gekeken naar de manieren waarop deze bedragen bijeengebracht werden. Met andere woorden, waar en wanneer kwamen de Amsterdammers nu eigenlijk met de inzamelingsacties in aanraking? Het is niet de bedoeling hier een complete reconstructie van de collectes te geven. De intentie is eerder om te laten zien hoe de spreiding van initiatieven over de stad aan de inzameling een extra dynamiek verschaft. Sommige stadsbewoners doneerden vanuit een eigen overtuiging en oprechte betrokkenheid bij de Boeren; de motto's en briefjes bij de giften zijn hier een belangrijke aanwijzing voor. De stortingen zelf vonden plaats via de redacties van kranten of tussenpersonen, maar voor een belangrijk deel ook in de publieke ruimte.⁴² Juist die dagelijkse praktijk geeft inzicht in het grootschalige en alomtegenwoordige karakter van dit fenomeen. Het feit dat de Amsterdammers rond de eeuwwisseling overal om zich heen met de geldinzameling voor de Boeren geconfronteerd werden, moet een net zo belangrijke aanleiding hebben gevormd als inhoudelijke overtuigingen om dan zelf ook maar wat in de collectebus te stoppen.

Eerste plek van inzameling was het schoollokaal. De hoogste klas van de christelijke school in de Kerkstraat was er al vroeg bij. Begin oktober boden de leerlingen maar liefst 18 gulden voor de Boeren aan bij de NZAV. Andere scholen in de stad volgden dit voorbeeld. Ook op tal van werkplaatsen en kantoren vormden de ontwikkelingen in Zuid-Afrika het onderwerp van gesprek. Zo droegen bijvoorbeeld het personeel bij stoomdrukkerij Bremer, de ondergeschikten van de Amsterdamse Politiebond en de smeden, wagenmakers, schilders, zadelmakers en het stalpersoneel van de Amsterdamsche Rijtuig Maatschappij allemaal hun steentje bij. Op verenigingsavonden van vakorganisaties leidde de oorlog

eveneens tot actie. Zo zamelde Vooruit, de vereniging van handels- en kantoorbedienden, op de algemene vergadering eind 1899 14,70 gulden in en bracht de lezing georganiseerd door de Amsterdamse afdeling van handelsvereniging Mercurius 77,50 gulden op. Het ging hier al met al om zeer uiteenlopende beroepsgroepen, van ambachtslieden tot witte-boordenwerkers. Bijzonder was ook hoe werknemers en werkgevers hun krachten bundelden. De arbeiders die in november 1899 op een bouwplaats aan de Looiersgracht aan het werk waren, zamelden samen met hun patroons 64 gulden en precies 71 centen in.

Betrof het op de werkvloer vooral mannelijke werknemers, de inzamelingsacties boden ook vrouwen de mogelijkheid om zelfstandig te participeren. Zo gaf J. Bremer aan dat naast het geld dat onder zijn personeel op de stoomdrukkerij was ingezameld de NZAV binnenkort ook nog een intekenlijst kon verwachten ‘waarmede mijn dochter collecteert’.⁴³ In de krantenkolommen en op de intekenlijsten kwamen ook individuele giften voor. Zo was bijvoorbeeld 4,57 gulden ingezameld op ‘de verjaardag van Marie’. Een aantal initiatieven speelde zich af binnen de sfeer van liefdadigheid. Zo deed bijvoorbeeld ene Anna Helena Kesler, onderwijzeres in taal en handwerken en inwonend bij ene P. van Gent op een eerste etage in de Kerkstraat, in november 1899 bij het stadsbestuur een verzoek om samen met ene ‘mejuffrouw’ Bakels een verloting ten behoeve van de Boeren te organiseren. Zij hadden zich met enkele andere vrouwen georganiseerd in een commissie, die tot doel had om zo veel mogelijk handwerkjes te vervaardigen en die vervolgens te verloten voor 25 cent per lot. Anna Kesler en Bakels stonden volgens de politie gunstig bekend, waarop de vergunning voor de verloting werd verleend.⁴⁴

Binnen religieuze kring liepen bij de inzamelingsacties, weinig verrassend, de orthodox-protestanten voorop. Tijdens kerkdiensten vonden collectes plaats en ook werden er speciale bidstonden voor de oorlog in Zuid-Afrika georganiseerd. Dit leverde overigens niet altijd grote bedragen op. De kerkgangers van de gereformeerde Keizersgrachtkerk doneerden begin november 1899 bijvoorbeeld gezamenlijk slechts 2,50 gul-

den. Dat deden de onderwijzers en leerlingen van de gereformeerde scholen in de stad beter. De gereformeerde school no. 4 in de Planciusstraat zamelde in diezelfde maand bijvoorbeeld 26,70 gulden in, terwijl aan de andere kant van de stad de gereformeerde school no. 3 in de Govert Flinckstraat 36 gulden en 74½ cent bijeenbracht. Deze giften kwamen overigens alle binnen via de gereformeerde predikant Van Schelven, wat aangeeft hoe dergelijke figuren bij de inzamelingsacties vermoedelijk een coördinerende rol speelden. Donaties vanuit andere religieuze gezindtes, zoals bijvoorbeeld katholieke of joodse instellingen, zijn niet expliciet uit de bronnen af te leiden. Dat betekent echter niet dat deze groepen zich niet bij de strijd in Zuid-Afrika betrokken voelden, maar wijst er enkel op dat het religieuze kader voor deze stadsbewoners niet het vanzelfsprekende verband was om voor de Boeren te doneren.

Naast kerk, school en werkvloer spanden de stadsbewoners zich namelijk ook in vrijetijdsverenigingen en buurtorganisaties voor de Boeren in. Het ging hierbij om zeer uiteenlopende en vaak onbekende clubs. Zo wist in 1899 bijvoorbeeld de Amsterdamse kegelclub Nooit Raak 6 gulden bijeen te brengen, doneerde Sport staalt Spieren 8 gulden en kaartclub V.W. 10 gulden. De leden van diverse zangverenigingen, in de negentiende eeuw een populaire vrijetijdsbesteding, zamelden gelijksoortige bedragen in, terwijl een groot zwemfeest in de overdekte bad- en zweminrichting aan de Heiligenweg maar liefst 660 gulden voor de Boeren opbracht. In het verlengde van het verenigingsleven doken plots ook de buurtgebonden Oranjecomités weer op. In café Siebelink in de Ferdinand Bolstraat had op 31 oktober 1899 bijvoorbeeld een bijeenkomst plaats van de leden van de voormalige inhuldigingscommissie voor de Pijp. De Oranjevrienden in de Pijp besloten tot een collecte voor de Boeren langs de huizen in de buurt, het voormalige Oranjecomité uit de Frans Halsstraat schonk ter plekke alvast het overgebleven kassaldo van 20 gulden. Volgens de opgave van het comité aan de gemeente werd met 37 collectebussen een bedrag van in totaal 1366 gulden en 31½ cent opgehaald.⁴⁵

Zomaar op straat of in de winkel om de hoek bleken de inzamelings-

acties ook te leven. Zo benaderde S. Slooten, een 37-jarige armbezoeker uit de Nieuwe Looiersstraat, eind 1899 de NZAV met het voorstel om op enkele openbare locaties in de stad een belasting ten gunste van de Boeren te heffen. Slooten speelde handig in op de drukte in het centrum van de stad, met name in de Kalverstraat:

Die collecte kan zeer eenvoudig zijn, in het begin, midden en einde, zitten zusters op een zetel met een groote bus voor hen, een bus zoo als b.v. bij verkiezingen in gebruik, eenige reclame op de pleinen en de kosten zijn gemaakt.⁴⁶

Door ‘tolheffing’ aan de ingangen van de populaire winkelstraat zouden de stadsbewoners niet om de inzamelingsacties heen kunnen. De inzet van zusters zorgde voor een extra sociale druk: hun onzelfzuchtige en zorgzame uitstraling zou volgens Slooten zelfs bij ‘de zuursten’ goede wil oproepen. Voor zover bekend is het plan tot een belasting op het bezoeken van de Kalverstraat nooit gerealiseerd, maar het voorstel wijst wel op de mogelijkheden voor verbreiding van de acties. Wie nooit uit zichzelf aan een donatie voor de Boeren gedacht zou hebben, kon zo toch worden verleid.

Verschillende winkels verspreid over de stad plaatsten dan ook een collectebus, en het bekende modemagazijn Gerzon in de Kalverstraat organiseerde zelfs een heuse Transvaaldag. Ook S. Ledel, eigenaar van handschoenenmagazijn Au Gant Soigné op het Spui, wilde graag ‘iets doen’ voor de Boeren. Hij besloot zijn klanten een week lang te vragen om een kwart van het bestede bedrag in een gesloten bus te doen. ‘Ik verwacht dat op die wijze menig een er nog wel wat zal bijvoegen want mijn winkel [...] wordt bijna uitsluitend bezocht door dames en heeren uit den deftigen stand.’⁴⁷ De winkelier S. Hoofiën, die aan de Nieuwe Herengracht een winkel met gas-, water- en lichtbenodigdheden runde, doneerde een deel van de winst op de verkoop van gasgloeilichtkousjes aan de NZAV. En een ongedateerd aanplakbiljet van E.F. Eden, eigenaar van een kantoorboekhandel en magazijn van ‘Amerikaansche artikelen’

aan het Damrak, vermeldde hoe de 436 gulden en 45 cent uit de collectebus in de winkel was samengesteld uit grote donaties zoals 2 muntbiljetten, 3 gouden tientjes, 24 rijksdaalders en 121 guldens, maar ook uit kleine giften zoals 840 dubbeltjes en 1903 centen.⁴⁸ Met het wisselgeld in de hand was het zeker een kleine stap om iets bij te dragen aan de Boerenstrijd.

Bovendien eisten in het centrum van de stad etalages de aandacht op. *Het Nieuws van den Dag* en *Algemeen Handelsblad* maakten bijvoorbeeld melding van platen in uitstalkasten die opriepen tot hulp aan de krijgsvangenen, Boerenvrouwen en -kinderen. Met het afstaan van hun etalage gaven winkeliers niet alleen blijk van hun steun aan de Boeren, maar hoopten zij waarschijnlijk ook klanten naar hun zaak te lokken. De platen appeleerden aan de nieuwsgierigheid van de stadsbewoners en blijken een soort rondtrekkend fenomeen. In september 1901 had bijvoorbeeld ene heer Wagner, op de hoek van de Keizersgracht en Hartenstraat de platen twee dagen lang geëxposeerd, wat 23 gulden en 14½ cent had opgeleverd. Vervolgens waren ze te zien op de hoek van de Herengracht en Gasthuismolensteeg, in de uitstalkast van ene heer Clautz. Op vermoedelijk de tegenoverliggende hoek zat overigens het in 1900 geopende sigarenmagazijn De Transvaalsche Boer, waar aan de gevel een Boerenstrijder in houtsnijwerk was bevestigd.⁴⁹ Begin oktober waren de platen verhuisd naar de etalage van confectiemagazijn Nieuw Engeland, gelegen aan het Koningsplein. Ruim een week later had deze uitstalling al 114 gulden opgeleverd, terwijl in totaal met de platen inmiddels 812 gulden bijeen was gebracht.⁵⁰

Tot slot werden de Amsterdammers ook in het uitgaansleven met de inzamelingsacties geconfronteerd. Ene G.B. Lestrade, wonende op de Oostenburgergracht, opperde in 1902 een vergelijkbaar plan als Slooten ruim twee jaar eerder had gedaan. Net zo gemakkelijk als er gemeentebelasting werd geheven, zou er volgens Lestrade ook een 'Boerenbelasting' op publieke gemakkelikheden kunnen worden ingesteld.⁵¹ Ook nu ging het plan niet door, maar ondertussen was het uitgaand publiek de afgelopen twee jaren echter al wel op allerlei plekken om een bijdrage voor

de Boeren gevraagd. Dat varieerde van kleine gelegenheden zoals café De Brandschel in de Tuinstraat – waar uitbater J.P. Smit in november 1899 de NZAV verzocht ‘als het U gelegen komt ook een bus bij mijn te plaatsen’ – tot meer bekende adressen als het circus Carré aan de Amstel, Odéon aan het Singel, Mille Colonnes aan het Rembrandtplein, het Paleis voor Volksvlijt aan het Frederiksplein en het Paviljoen in het Vondelpark.⁵² Uit de collectes tijdens populaire voorstellingen blijkt hoe veel kleine bijdragen opnieuw voor een mooie opbrengst konden zorgen: in 1899 leverde de revue- en filmvertoning *De Nieuwe Prikkel* in het Grand Théâtre in de Amstelstraat 252,20 gulden op en in 1902 was de succesvolle operette *De Tooverberg* in de Hollandsche Schouwburg goed voor 214,90 gulden aan donaties.

Motivaties

Giften kwamen binnen via collectebussen, intekenlijsten, krantenredacties, tussenpersonen en verenigingen. Daarbij ging het niet om een exclusief Amsterdams fenomeen: ook elders in het land brachten burgers geld voor de slachtoffers van de strijd in Zuid-Afrika bijeen. De totale omvang van de inzamelingsacties was zodoende nog veel groter dan de hierboven genoemde voorbeelden doen vermoeden. De daadwerkelijke sociale achtergrond van individuele donateurs is lastig vast te stellen. Wanneer een naamsvermelding bewaard is gebleven, bestaat deze meestal uit initialen of een bijnaam en vaak is ook geen huisadres bekend. De uiteenlopende omvang van de bedragen doet wel vermoeden dat de schenkers uit verschillende sociale kringen kwamen. Zo doneerden in 1899 ‘Klein Jan en Cor’ 50 cent, terwijl in 1901 ‘een Amsterdams lid’ van vermoedelijk een Transvaalcomité maar liefst 1000 gulden schonk. Het inclusieve karakter blijkt ook uit een brief van ene Van Nek, werkzaam op het kantoor van de Amsterdamse koekfabriek De Nederlander. Hij berichtte de NZAV over een inzamelingsactie die hij wilde organiseren en had bij zijn plannen naar eigen zeggen vooral ‘het oog op die klasse van mensen, die wel iets doch niet veel kunnen missen, daarbij indachtig aan de spreuk “Vele kleinen maken één groote”’.⁵³

Het beeld van de dappere Boeren was een van de motivaties om geld te doneren. In diverse media werden de strijders opgehemeld en alle ellende die hun echtgenotes en kinderen moesten doorstaan uitgebreid beschreven. Leek de grote afstand tot Zuid-Afrika vaak een belemmering in de identificatie met de stamverwanten, hier werkte deze juist in het voordeel van de Boerenzaak. Negatieve berichtgeving, bijvoorbeeld over de omgang van de Boeren met de oorspronkelijke zwarte bewoners van het gebied of de gruwelijke aspecten van oorlogshandelingen door Boerenstrijders gepleegd, bleef lange tijd buiten beeld. Een positieve verbeelding kreeg echter de vrije loop. Ter vergelijking: de inzamelingsacties voor diamantbewerkers uit de eigen stad, die als gevolg van de oorlog te maken kregen met een teruglopende aanvoer van grondstoffen en werkloos raakten, konden op een stuk minder enthousiasme rekenen. De diamantbewerkers hadden in betere tijden hun geld maar moeten bewaren, zo klonk het op straat, en ook antisemitische vooroordelen speelden bij het veroordelen van deze overwegend joodse beroepsgroep een rol.⁵⁴ Terwijl de Boeren in het verre Zuid-Afrika als ‘stamverwanten’ werden gekoesterd, bleken stadsgenoten die men iedere dag tegenkwam op basis van een heel andere mythevorming van de nationale gemeenschap te worden uitgesloten.

Bij het geven van geld lijkt de alomtegenwoordigheid van de geldinzameling in het dagelijks leven echter een belangrijker rol te spelen dan inhoudelijke motivaties. Wat betreft de aanwezigheid in de publieke sfeer zijn de collectes goed vergelijkbaar met de groots opgezette televisieshows die vandaag de dag bij oorlogen en rampen een poging doen om de Nederlander tot in de huiskamer aan te spreken. Eind negentiende eeuw was de technologie uiteraard nog lang niet zover, maar uit de Amsterdamse voorbeelden blijkt dat ook toen de stadsbewoner al op allerlei plekken met de geldinzamelingen geconfronteerd werd. Het ging hierbij niet alleen om door verenigingen als de NZAV geïnitieerde acties, maar juist ook om eigen initiatieven van stadsbewoners – zij het dat sommige voorstellen realistischer bleken dan andere. De verwevenheid van de collectes met het sociale en publieke leven zorgde ervoor dat de

betrokkenheid bij de Boeren meer inhield dan de vrij theoretische discussies over stamverwantschap of Nederlandse neutraliteit die in kranten of op meetings werden gevoerd. De stadsbewoners keken niet alleen naar de Boeren, maar ook naar elkaar: wanneer een collega de intekenlijst tekende of de kerkganger twee plaatsen verderop een muntstuk in de collectezak deed, dan kon men toch niet achterblijven?

De *mogelijkheid* voor iedereen om te doneren en zo de betrokkenheid bij de strijd in Zuid-Afrika te uiten, vertaalde zich bij enkelen zelfs in een *moeten*. Ene J. Kruijver, woonachtig in de Ten Katestraat, schreef de NZAV hoe hij zich ‘als Nederlander’ gedwongen voelde om zich nuttig te maken bij de geldinzamelingen voor de oorlog in Zuid-Afrika:

In dien ongelijken kamp hebben die stoere en moedige Boeren aanspraak op redelijken en financiële steun en wel allermeeft uit Holland, en welk rechtgeaard Nederlander zou naar zijn krachten daaraan niet willen medewerken.⁵⁵

Ook de al eerder genoemde Van Nek motiveerde zijn betrokkenheid vanuit de verontwaardiging die hij, ‘evenals elk rechtgeaard Nederlander’, voelde bij het militaire optreden van de Britten in Zuid-Afrika. Dit beroep op een soort nationale plicht creëerde een belangrijke sociale druk: wie *niet* doneerde, hoorde er niet bij. Bovendien laten deze opmerkingen zien hoe nauw een eigen nationale identiteit met de gebeurtenissen in Transvaal en Oranje Vrijstaat verbonden kon zijn.

Vijandbeeld

Op 25 augustus 1899 vond in de hoofdstad opnieuw een grote anti-oorlogsmeeting plaats, en ditmaal was wel het Paleis voor Volksvlijt, de grootste overdekte ruimte in de stad, afgehuurd. Het doel van de bijeenkomst was om in het openbaar sympathie te betuigen aan de inwoners van Transvaal en zich uit te spreken tegen ‘iedere ongevraagde inmening’ in de binnenlandse aangelegenheden van de republiek. Van een

militair treffen met Groot-Brittannië was op dat moment nog geen sprake, maar na het mislukken van de conferentie van Bloemfontein begin juni waren de spanningen tussen de Boeren en de Britten snel opgelopen en was het uitbreken van de oorlog een kwestie van tijd. Op de betreffende avond in augustus verzamelden zich naar schatting zesduizend mensen in het gebouw aan het Frederiksplein; zelfs de gaanderijen stonden volgens de krantenverslagen volgepakt. Opnieuw ging het hier om een massabijeenkomst. Die overweldigende belangstelling deed de inmiddels 64-jarige Frans Lion Cachet, de eerste spreker van die avond, denken aan de drukbezochte meeting in Artis achttien jaar geleden. Wie had kunnen vermoeden, zo hield hij het publiek ietwat somber voor, dat nu weer de ‘dreigende donkere oorlogswolk’ boven Zuid-Afrika zou hangen?⁵⁶

Voorafgaand aan de meeting wijdde *De Tijd* maar liefst twee hele kolommen aan de bijeenkomst.⁵⁷ De katholieke krant merkte op dat het begin jaren tachtig vooral antirevolutionairen waren geweest die Kruger met open armen hadden ontvangen. Katholieke Nederlanders voelden zich niet vanzelfsprekend met de stamverwanten in Zuid-Afrika verbonden. De ‘boersche stugheid’ en vooral ‘calvinistische steilheid’ van de inwoners van Transvaal en Oranje Vrijstaat bemoeilijkten volgens *De Tijd* de vereenzelving. Daarbij was het nog maar de vraag hoe de Boeren over de katholieken zouden oordelen: ‘Of zij ons geheel zouden vertrouwen is, minstens genomen, twijfelachtig.’ Die afstand was volgens de krant echter geen reden om zich als katholiek van het Transvaalnationalisme buitengesloten te voelen. Sterker nog, de Boerenzaak bood ook aan het katholieke volksdeel de mogelijkheid om een plek in de Nederlandse natie op te eisen, net zoals de orthodox-protestanten dat hadden gedaan. ‘Ook in het belang van ons nationaal bewustzijn en onze nationale kracht is het wenschelijk,’ zo schreef het dagblad, ‘dat wij gelegenheden, waarin wij met onze andersdenkende landgenooten voor een ideaal denkbeeld kunnen samenwerken, niet laten voorbijgaan.’

Waren in maart 1881 het vasthouden aan de Nederlandse neutraliteit en het agressieve, anti-Britse optreden van sprekers als Janson en Kater

nog een splijtzwam in het debat, in het Paleis voor Volksvljijt ging het vrijwel de hele avond over juist die expansieve houding van Groot-Brittannië. Cornelis Bellaar Spruyt, hoogleraar in Amsterdam, liberaal en erevoorzitter van de NZAV, sprak over de ‘leugenachtige berichten’ in de Engelse bladen en constateerde hoe ‘de zelfingenomenheid van het Angelsaksisch ras tot een bedenkelijke kookhitte is gestegen’. Dat voor aanvang van de vergadering een vijftal socialisten door de politie uit de zaal waren verwijderd omdat zij een brochure wilde verspreiden ‘waarin stond dat de Hollanders wel naar Atjeh mochten omzien, alvorens zich in andermans zaken te mengen’, werd voor het gemak maar even genegeerd.⁵⁸ In de aanloop naar de Tweede Boerenoorlog leek het idee dat de Britten de gemeenschappelijke vijand van zowel Boeren als Nederlanders vormden volstrekt geaccepteerd te zijn. Officieel was Nederland net als tijdens de Eerste Boerenoorlog neutraal, maar de afkeer van het Britse optreden werd nu niet langer onder stoelen of banken gestoken. Dit vijandbeeld versterkte de band met Transvaal, maar droeg ook bij aan een eigen saamhorigheidsgevoel.

De emotionele en partijdige toon van Spruyt en andere sprekers was in 1881 nog ondenkbaar geweest. Toen maande Beelaerts van Blokland de zaal tot kalmte, nu probeerden de sprekers hun gehoor juist op te zwepen. Deze ommekeer was mogelijk doordat de meeting als politieke organisatievorm in de afgelopen decennia was genormaliseerd. Het hanteren van een emotionele stijl behoorde ook niet langer enkel tot het repertoire van radicale figuren, maar was inmiddels een geaccepteerd – en daarmee minder hachelijk – onderdeel van de cultuur van gevestigde politieke partijen geworden. En hoewel er in het Paleis voor Volksvljijt drie tot vier keer zo veel mensen aanwezig waren als tijdens de meeting in Artis, leek ook het publiek gedisciplineerder. Tot grote oproerigheid of chaos kwam het deze keer niet. Dat betekende niet dat de toehoorders minder betrokken waren bij de Boerenzaak. Volgens *De Tijd* hadden de sprekers op de meeting een dankbare taak, ‘want telkens en telkens werden zij toegejuicht, zelfs bij sommige gedeelten hunner rede, welke onder andere omstandigheden wellicht weinig of geen effect zouden

hebben gehad'.⁵⁹ Het massale samenzijn versterkte de emoties, of zoals *De Tijd* concludeerde, 'de geestdrift vatte gauw vlam'.

Na afloop van de vergadering hieven buiten enkele bezoekers het *Wien Neêrlands bloed* en *Wilhelmus* aan. Klaarblijkelijk waren de socialistische brochureverkopers nog niet vertrokken, want direct klonk een socialistisch tegengeluid. Volgens *De Telegraaf* wonnen de nationale liederen echter 'met glans' en deed de tegenpartij er spoedig het zwijgen toe.⁶⁰ Een klein groepje bezoekers van de meeting trok vervolgens via de Utrechtsestraat door de Amsterdamse binnenstad richting het huis van de Britse consul op de Prins Hendrikkade. Demonstreren voor een consulaat was in de negentiende eeuw nog geen gebruikelijk actiemiddel; alleen al omdat buitenlandse kwesties in Nederland zelden zoveel losmaakten. Wel trok men bij lokale problemen en conflicten al sinds de vroegmoderne tijd op naar het huis van de burgemeester, en bij landelijke aangelegenheden wisten burgers rond de eeuwwisseling ook steeds vaker het Binnenhof te vinden.⁶¹ Dat men in 1899 het huis van de consul beschouwde als lokale vertegenwoordiging van Groot-Brittannië en uitkoos om verhaal te gaan halen, was dan ook slechts een volgende stap binnen deze vorm van politiek protest. De autoriteiten konden een dergelijke actie echter niet waarderen en de politie wist de betogers nog voor het Centraal Station te verspreiden.

Incidenten

Het anti-Britse vijandbeeld speelde ook buiten de meeting in het Paleis voor Volksvlijt een rol in het leven van de stadsbewoners. De krantenkolommen stonden iedere dag vol met het laatste nieuws over de oorlogsverwickelingen, bij tal van winkels was voor 25 cent het Boer- en Rooinekspel te koop, en uitgaves als *Pillen voor Joe* bundelden spotprenten (in dit geval van de *Handelsblad*-redacteur Jan Feith) die de Britse oorlogsinspanningen belachelijk maakten.⁶² Een anti-Brits gevoel bleek voor verschillende stadsbewoners bovendien een reden om geld te geven. De al eerder geciteerde Kruijver uit de Ten Katestraat vermeldde bij zijn donatie in 1899 dat toch 'elk rechtgeaard Nederlan-

der' de 'stoere en moedige Boeren' moest steunen in hun 'rechtvaardige strijd tegen de Britsche onderdrukings- en veroveringspolitiek'.⁶³ Ook de winkelier Hoofiën, die de opbrengst van de gasgloeikousjesverkoop voor de Boeren reserveerde, merkte de 'door goudorst gedreven Engelschen huurlingen' als boosdoeners aan.⁶⁴ Toen tegen het einde van de oorlog berichten naar buiten kwamen over het bestaan van heuse concentratiekampen waar de Boeren in werden opgesloten, doneerden verscheidene stadsbewoners dan ook voor de slachtoffers van de 'engelschen moordkampen'.⁶⁵

Op straat kwam het anti-Britse gevoel vooral tijdens incidenten tot uitdrukking. *Het Nieuws van den Dag* signaleerde al in november 1899 dat de jeugd in de Amsterdamse volksbuurten een heel repertoire aan anti-Britse straatliedjes had opgebouwd. Nieuwe interpretaties van oude bekenden doken op, zoals 'Chamberlain moet zakkies plakken, hi ha ho' of 'Aan een touw, aan een touw, Chamberlain, Rhodes en zijn vrouw'.⁶⁶ Dit waren de wijsjes waarmee eind jaren tachtig de arrestatie van de socialistische voorman Domela Nieuwenhuis op straat belachelijk was gemaakt. Nu waren echter Joseph Chamberlain, de Britse minister van Koloniën (en vader van de latere *prime minister* Neville), en de bekende imperialist Cecil Rhodes het mikpunt van spot.⁶⁷ Het hergebruik van de antisocialistische deunen in een nationalistische context was niet zo opmerkelijk. Het laatste wijsje werd midden jaren negentig bijvoorbeeld ook gezongen met Teukoe Oemar, een van de grootste tegenstanders van het Nederlandse leger in Atjeh, in de hoofdrol. De antisocialistische achtergrond betekende overigens wel dat socialisten van deze vorm van spotternij waren uitgesloten.

Het anti-Britse gevoel uitte zich ook in verzet tegen Britse nationale symbolen. Het uitsteken van de *Union Flag* leidde bijvoorbeeld onherroepelijk tot problemen, zo ondervond een juffrouw van een winkel in kunstporselein en aardewerk op de hoek van de Spuistraat eind april 1900. Vanwege het aanstaande bezoek van koningin Wilhelmina had de zaak de Nederlandse driekleur uitgestoken, maar – om onbekende reden – ook de Amerikaanse én de Britse vlag. Een groep passerende scholieren, 'met

oranje lint getooid en de boeken onder den arm', sommeerde de winkeljuffrouw om 'die vlag van de vijanden der Boeren' binnen te halen. Tegenover deze 'geestdriftige knapen' twijfelde zij geen moment, maar het duurde even voordat zij hulp had gevonden. Ondertussen begonnen de jongens zelf maar alvast aan de vlag te sjoeren. Hoewel de vaderlandslievende burgers-in-de-dop in de aanloop naar het bezoek van de Oranjes met hun daad toch het goede voorbeeld leken te geven, werd hun eigenhandig ingrijpen door de autoriteiten niet getolereerd. Een voorbijkomende politieagent verjaagde de jongens, al werd tot hun grote voldoening de inmiddels licht beschadigde vlag van de winkel wél in beslag genomen.⁶⁸

Het betrof in deze gevallen steeds spontane initiatieven. Opmerkelijk is dat – net als bij de antisocialistische acties – vooral kinderen, en dan in het bijzonder jonge jongens, het voortouw namen. De publieke opinie leek dergelijke optredens van de Amsterdamse jeugd niet erg op prijs te stellen. Dit blijkt ook uit een voorval op donderdagmiddag 23 augustus 1900, toen vier Britten nietsvermoedend voor het café van Van Schaick in de Ferdinand Bolstraat van hun *afternoon tea* zaten te genieten. Plots werd het gezelschap opgeschrikt door een groepje van tien à twaalf scholieren, die vlak voor het terras het Transvaalse volkslied begonnen te zingen en een 'Leve de Boeren!' uitten. De ober verklaarde tegenover de politie dat de vreemdelingen 'niet beleedigd of gemolesteerd' waren, maar hij had de kinderen wel meerdere malen moeten wegsturen voordat de rust was weergekeerd. Het gezelschap vertrok vervolgens in de richting van het Sarphatipark, maar werd volgens volksdagblad *De Echo* op de Ceintuurbaan door de kinderen ingehaald en midden op straat opnieuw bespot. Onder het zingen van Transvaalse en andere Boerenliederen, 'afgewisseld door minder nette woorden', achtervolgden zij het Britse gezelschap. Een paar oplettende heren op straat waarschuwden echter spoedig een agent, die het volgens de krant 'onbeschofte troepje' uiteenjoeg.⁶⁹

Havenboycot

Een veel ambitieuzer plan om de Britten op stang te jagen was de internationale boycot die eind 1901 door een aantal Amsterdamse havenar-

beiders op touw werd gezet.⁷⁰ Het doel van de boycot was de Britse regering zover te krijgen dat zij de oorlog in Zuid-Afrika zou beëindigen. Onder leiding van de Amsterdamse bootwerker Janus Wessels vaardigde een Voorlopig Comité op 6 oktober een eerste manifest uit. Het comité stelde de boycot voor als een initiatief van arbeiders zelf, waarbij zij zich tegen het tot dan toe lauwe optreden van de internationale gemeenschap keerden. ‘Waar de regeeringen te kort schieten in het nakomen van hare verplichtingen tegenover dezen menschonteerenden oorlog, daar zullen de arbeiders dit met andere middelen trachten te doen.’⁷¹ Wanneer voor het eind van het jaar geen poging tot vredesonderhandelingen was ondernomen, zouden de havenwerkers weigeren om nog langer schepen die onder Engelse vlag voeren te laden of te lossen. In de pers werd terughoudend op het initiatief gereageerd: twijfel aan de uitvoerbaarheid van de boycot en vrees voor de negatieve economische gevolgen binnen Nederland overheersten.⁷² Alleen *De Telegraaf*, bij monde van pro-Boer hoofdredacteur Willem Andriessen, en het socialistische dagblad *Het Volk* steunden de actie.⁷³

Waar de orthodox-protestanten haast als vanzelfsprekend het voortouw namen bij de meetings voor Transvaal, was de boycot een bij uitstek socialistisch wapen. Het actiemiddel was vernoemd naar de hardvochtige Engelse rentmeester Charles Boycott, die in 1879 door Ierse pachters en lokale bevolking was geïsoleerd. Natuurlijk hadden ook voor die tijd al vergelijkbare uitsluitingsacties plaatsgehad, maar met de nieuwe naamgeving zou de boycot zich een vaste plaats veroveren in het wereldwijde politieke actierepertoire.⁷⁴ In 1891 sprak bijvoorbeeld het congres van de Tweede Internationale zich in één adem uit over werkstakingen en boycots als ‘een onmisbaar wapen voor de arbeidersklasse’.⁷⁵ De eerste aanwijzingen voor serieuze boycotacties op Nederlandse bodem stammen uit 1895.⁷⁶ Met name vakbonden pasten hier het actiemiddel toe. In 1901, het jaar van de havenboycot, was juist een succesvolle actie tegen de Amsterdamse bierbrouwer Heineken beëindigd, terwijl een boycot tegen de Amsterdamse cacao producent Bensdorp nog liep.⁷⁷ In verband met de strijd in Zuid-Afrika waren rond de eeuwwisseling ook

al verscheidene initiatieven van kracht waarbij Britse producten op kleine schaal werden geweerd.⁷⁸ De havenboycot van 1901 diende echter een veel grotere omvang te krijgen, met alle consequenties van dien.

De boycot begon als een onderneming waar arbeiders van allerlei gezindten zich bij konden aansluiten. Initiatiefnemer was de 34-jarige Janus Wessels. Als secretaris van de pas opgerichte Nederlandsche Scheeps- en Bootwerkersbond (NS&BB), die in de hoofdstad zijn thuisbasis had, was Wessels nauw betrokken bij het voeren van directe acties in de Amsterdamse haven. De bond stelde zich nadrukkelijk op als onafhankelijk orgaan, maar was sinds zijn oprichting wel aangesloten bij het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), op dat moment dé vertegenwoordiger van de socialistische vakbeweging.⁷⁹ Anders dan voor bijvoorbeeld de antirevolutionairen was het voor de socialisten lastig om bij het breed gedeelde Transvaalnationalisme aansluiting te vinden. Wel verzetten zij zich tegen het optreden van de Britten. De strijd in Zuid-Afrika was vanuit marxistisch oogpunt het gevolg van een ongebreideld kapitalisme en imperialisme; steun aan de Boeren betekende dan ook steun aan de slachtoffers van dat systeem.⁸⁰ Complicerende factor was dat op hetzelfde moment in de koloniën de Nederlandse overheid zich aan vergelijkbare misdaden schuldig maakte. Sommige partijen, zoals bijvoorbeeld het NAS, zagen in de boycot dan ook een kans om het strijdperk te verbreden en meteen aan *alle* oorlogen een einde te maken.

Wanneer de boycot na het verlopen van het ultimatum doorgang zou vinden, moest er geld komen om de havenwerkers, die zolang de actie zou duren niet doorbetaald kregen, te ondersteunen. Eind oktober deed het comité een oproep, waar diverse vakverenigingen en individuele stadsbewoners op reageerden.⁸¹ Steun kwam onder andere uit socialistische hoek. De socialistische boekhandelaar C. Daniëls deelde het comité mede dat hij twee personen in zijn winkel in de Czaar Peterstraat had ontvangen die een steunpenning voor het boycotplan wilden storten. Hij had de klanten maar naar het comité doorverwezen, maar zou het niet mogelijk zijn om een intekenlijst in de winkel neer te leggen, 'ik zal dan zelf voor een flink biljet zorgen om voor het raam te hangen?'⁸² Ook

bekende socialisten, zoals bijvoorbeeld de gerenommeerde architect Hendrik Berlage, droegen aan de ondersteuning bij.⁸³ Een anonieme stadsbewoner stelde voor om met intekenlijsten langs de deuren te gaan, want dit zou meer opleveren dan wanneer het initiatief bij de mensen zelf werd gelaten. Hij vertrouwde erop dat niemand zou achterblijven ‘om op dit altaar der wrake zijn penningske te offeren’.⁸⁴ De liberaal Conrad van Deventer, bekend van zijn artikel over de Nederlandse ‘eere-schuld’ in Indië, beloofde het comité vijftwintig gulden ineens en vijftwintig gulden per week voor maximaal één jaar.⁸⁵

Onder de pleitbezorgers van het initiatief dook plots ook Jan Janson – die in 1881 tijdens de meeting in Artis het lafhartige optreden van de regering zo had bekritiseerd – weer op. ‘Eindelijk! Eindelijk eene daad!’, zo begon het manifest van de Union d’Indépendence waar hij op dat moment deel van uitmaakte.⁸⁶ Janson had samen met zijn zonen meegevochten met de Boerencommando’s, maar uiteindelijk Transvaal moesten verlaten. Samen met andere uitgewekenen berichtte hij over de toestand in Zuid-Afrika. Op 16 november 1900 hadden de Britten de kolonie Dullstroom vrijwel volledig verwoest; Jansons vrouw en jongste kinderen waren na een tweede aanval op het dorp in mei 1901 in een Brits concentratiekamp gevangengezet.⁸⁷ In zijn toespraken en krantenartikelen klonk dan ook grote frustratie door: waarom deed Nederland niets nu het ‘broederbloed’ vloeide?

Wat is er dan toch bedoeld met die verzuchtingen, och, konden wij maar meer doen voor onze strijdende broeders in Zuid-Afrika! Is er dan niets mee bedoeld? Waren die verzuchtingen dan niets meer dan holle klanken?⁸⁸

Juist het directe karakter van de havenboycot zal de Transvaalganger hebben aangesproken. Het comité was al getipt dat ‘ene Janson’ zeer geschikt zou zijn als spreker voor een bijeenkomst, maar met zijn bekende geestdrift had de beoogde spreker zelf al een briefkaartje naar Wessels verzonden.⁸⁹

Zonder de inzet van de arbeiders zelf was het boycotplan echter nergens. Hoe dachten zij eigenlijk over het voornemen om schepen uit Engeland te weren? Het – inmiddels Uitvoerend – Comité hield in november 1901 een enquête onder diverse vakverenigingen in het land. De organisatie van een dergelijke peiling was op zichzelf al bijzonder: het comité achtte de mening van de arbeiders daadwerkelijk van belang. De enquête moest duidelijk maken of men bereid was om de actie te ondersteunen en probeerde in kaart te brengen wat de gevolgen van een eventuele boycot voor de betreffende beroepsgroep zouden zijn. De ondervraagde vakverenigingen vertegenwoordigden dan ook een veel bredere groep dan alleen de havenwerkers. Van de ingevulde formulieren zijn er 64 bewaard gebleven, waarvan 22 afkomstig van vakverenigingen uit de hoofdstad.⁹⁰ Binnen Amsterdam verklaarden zich negen verenigingen voorstander van de boycot, om zodoende de oorlog in Zuid-Afrika te beëindigen. Zeven verenigingen stelden zich op een algemener anti-oorlogsstandpunt en vier verenigingen verklaarden zich tegen het plan. Twee verenigingen hadden zich nog geen duidelijke mening over het initiatief kunnen vormen, simpelweg omdat er nog geen tijd was geweest om een ledenvergadering bijeen te roepen.

De meest uitgebreide reactie kwam van een protestantse vereniging van tuinbouwlieden, Numa Pompilius. In een bijlage van maar liefst vier kantjes zette de secretaris het standpunt van de vereniging uiteen. De oorlog was een ‘verschrikkelijke’ strijd van ‘volken tegen volken’ waaraan snel een einde zou moeten komen. Opvallend genoeg verwees de protestantse organisatie geen enkele keer naar het idee van stamverwantschap als basis om de Boeren te steunen. Sterker nog, de tuinbouwlieden verzetten zich juist tegen polarisatie tussen de naties:

Laat ons het Nationaliteits gevoel, wat wel bij alle volken te hoog ligt, bij ons’ Engelsche kameraden niet krenken. Laat ons weten dat wij daar Engelschen, zij hier Hollanders zouden zijn.⁹¹

Als Nederlander moest men zich kunnen verplaatsen in de gevoelens van de ‘tegenstander’. Beter was het volgens de vereniging dan ook om te komen tot een meer vreedzaam actiemiddel, zoals bijvoorbeeld een petitionnement. Het initiatief tot een boycot zou de scheidslijnen alleen maar scherper trekken: ‘Het grond beginsel in het Boijcot plan is wel geen nationaliteits strijd, maar hier wordt bedoeld dat de reeds te zwarte lijnen niet nog sterker moeten gekleurd worden.’

De motivaties van de Amsterdamse verenigingen om de boycot wel of niet te steunen, liepen zeer uiteen. De kruitbewakersvereniging ‘K.D.E.’ volstond in haar reactie met een simpel ‘voor, een einde aan den Z.A.R. oorlog’. De vereniging van christelijke bakkersgezellen Ons Beginsel had wel enkele bezwaren tegen het voorstel, maar toch, ‘als het [...] volk geen geld meer gaf, was de oorlog uit’. Hiermee zinspeelde de vereniging expliciet op het specifieke karakter van de boycot als middel tot belemmering van de Britse handel. Anders dan Numa Pompilius richtte een aantal verenigingen zich wel expliciet tegen het Britse optreden in Zuid-Afrika. De Amsterdamsche Banketbakkers Bedienden Vereeniging was bijvoorbeeld voor harde maatregelen, ‘op grond van de gruwelen door de Engelschen in Zuid-Afrika gepleegd’. De vereniging van Amsterdamse slagersgezellen Vooruitgang refereerde aan het Britse optreden, ‘dat een gevolg is van Engeland[s] koloniale Politiek en goudorst’. Of dit vijandbeeld nu ook bijdroeg aan een eigen, Nederlands, ‘wij’-gevoel is moeilijker vast te stellen. Wel blijkt dat het anti-Britse denken opnieuw een belangrijke motivatie vormde voor de betrokkenheid van stadsbewoners bij de oorlogssituatie.

Een van de vragen in de enquête ging over de schade die de boycot eventueel aan de eigen handel zou toebrengen. Volgens Numa Pompilius, voornamelijk afhankelijk van de bloembollenexport, zou het doorzetten van het boycotplan aan de tuinbouwsector veel schade berokkenen. De secretaris achtte het dan ook niet waarschijnlijk dat leden de actie zouden steunen. Ook de rooms-katholieke Kantoor-, Handels- en Winkelbedienden Vereeniging St. Nicolaas voorzag dat ‘duizenden arbeiders door den boycot tot werkloosheid en de daaruit voortvloeiende

ellende zullen gedoemd worden'. Het plan tot een havenboycot bracht het risico van offers met zich mee, en dan blijkt bij de Amsterdammers het algemene enthousiasme voor de strijd van de stamverwanten toch een stuk minder groot. De christelijke suikerbakkersvereniging Patrimonium was vóór de boycot als middel 'tegen het gruwelijk optreden der Engelsche', maar verklaarde zich – in een ietwat eigenzinnige grammatica – tegen:

aangezien het (denk ons te minsten) verschrikkelijke groote schade berokkenen (alzo op die gronden is zij [de vereniging] er tegen om de ellende van Z. Afrika over te brengen naar Nederland is ook niet heel veel verbetering.

De werkloosheid die het uitbreken van de oorlog onder de Amsterdamse diamantbewerkers had veroorzaakt, lag velen waarschijnlijk nog vers in het geheugen.

Enkele andere verenigingen grepen de boycot juist aan als een kans om hun eigen strijd te voeren. Deze verenigingen zagen de oorlog niet als een strijd tussen Groot-Brittannië en de Zuid-Afrikaanse Republieken, maar als een natie-overstijgend conflict tussen de bezittende klasse en de internationale arbeidersgemeenschap. De socialistische metaalbewerdersvereniging Verbetering zij ons Streven was bijvoorbeeld vóór de boycot:

op grond dat elke oorlog is onzedelijk, en wordt begaan door hebzucht van de een tegen over den ander, dat in welk geval men het ook meent, de arbeiders den oorlog moeten betalen niet alleen met hun zweet, doch ook hun Bloed.

Ook de Amsterdamse dok- en veemarbeiders, die onderdeel waren van de NS&BB van Wessels, legden de schuld bij 'eenige kapitalisten' en hoopten dat het einde van de oorlog 'een menigte proletaren vrij maakt'. Hiermee sloten zij nauw aan bij het standpunt van het Nationaal Ar-

beids-Secretariaat, dat zich vanaf eind oktober onder de leuze ‘oorlog tegen den oorlog’ actief met het boycotinitiatief was gaan bemoeien en aanstuurde op een strijd tegen het wereldwijde kapitalisme. Enkele Amsterdamse verenigingen, zoals de Nederlandsche Mandemaker en Rietbewerkerbond of de Algemene Nederlandsche Beeldhouwersbond, verklaarden expliciet op ‘het standpunt’ van het NAS te staan.

Tot slot steunde een relatief groot aantal verenigingen de boycot vanuit een meer algemeen humanitair standpunt. De secretaris van de Amsterdamse scheepsbeschietersvereniging Eenheid onder Ons meldde bijvoorbeeld vanuit de ledenvergadering dat ‘men is voor Wereld Vrede’. De Sigaren- en Tabakswerkerbond stemde ‘voor, op humaniteitsgronden’. De Amsterdamse schoenmakersvereniging Oefening baart Kunst sprak zich ook uit voor de boycot, als middel tot beëindiging van de oorlog. En de leden van de kleermakersvereniging Amsterdam 1 verklaarden zich ‘in beginsel tegen elke oorlog maar zijn er voor dat er met deze oorlog een begin wordt gemaakt’. Een vergelijkbare morele overweging stond overigens ook in de brief van Numa Pompilius centraal. Dergelijke argumenten vormden onderdeel van een bredere Nederlandse belangstelling voor het vraagstuk van de internationale vrede. In 1899 had, op voorstel van de Russische tsaar Nicolaas II, in Den Haag de eerste internationale Vredesconferentie plaatsgevonden.⁹² Deze gebeurtenis stimuleerde de algemene aandacht voor het pacifisme, al zou Nederland zich pas na de eeuwwisseling gaan profileren als ‘gidsland’ in de wereldwijde verspreiding van vrede en recht.

Het meest opvallende was dat geen enkele vereniging expliciet refereerde aan het effect van de boycot op de situatie van de Boeren. De verbindende retoriek die op meetings en in krantenverslagen zo’n prominente rol speelde, kwam in de antwoorden op de vragen van de enquête nergens terug. Door nota bene de protestantse tuinbouwlieden van Numa Pompilius werd het denken via nationale lijnen zelfs volledig afgewezen. Ook het simpele verhaal van de ‘menschonteerende oorlog’ en het anti-Britse gevoel dat aan de actie ten grondslag lag, blijkt in de reacties van de vakverenigingen uiteindelijk maar beperkt een rol te spe-

len. Dit betekent niet dat de Amsterdamse werklieden niet betrokken waren bij de gebeurtenissen in Zuid-Afrika: in veel gevallen was het boycotplan op de ledenvergaderingen van de verenigingen besproken en beoordeeld. Maar deze betrokkenheid was klaarblijkelijk niet zo groot dat men er het eigenbelang voor op het spel wilde zetten. En als een vakvereniging besloot zich voor het boycotplan uit te spreken, werd het initiatief vaak omgebogen naar geheel andere doeleinden – zoals bijvoorbeeld de reacties van de socialistische vakverenigingen en het verzet tegen oorlogen in het algemeen laten zien.

Het aanvankelijk heldere boycotplan dat Janus Wessels en het Uitvoerend Comité voorstonden, dreigde te verzanden in onenigheid. Ging het hier nu om een algemene, pro-Boer beweging – zoals Wessels en het Uitvoerend Comité voorstonden – of om een door socialisten geleid anti-oorlogsprotest? De inmenging van het NAS had er bovendien voor gezorgd dat andersdenkende sympathisanten van het initiatief vervreemd raakten. De radicale kritiek bleef niet beperkt tot het Britse optreden, maar raakte ook de strijd die tegelijkertijd door de Nederlanders in de Indische archipel werd gevoerd – en dat wilde men buiten socialistische kringen liever niet horen. Tot slot bleek ook de praktijk weerbarstig. Het Uitvoerend Comité had enkele delegaties naar andere Europese havensteden uitgezonden en ook in eigen land was vanuit de hoofdstad met vijftientig plaatsen contact gezocht. Veel leverde dit alles niet op: met name de lage organisatiegraad van de arbeiders in Rotterdam – de grootste havenstad van het land – was een obstakel en de opbrengst van de geldinzameling bleef beperkt. Op 8 december, nog voor ‘het ultimatum’ aan de Britten verstreken was, moest Wessels het falen van het voorstel toegeven en gelastte hij de boycot af.⁹³

Het bezoek van Kruger

Eind 1900, dus al voor het boycotinitiatief, was echter al gebleken dat de Boeren aan de verliezende hand waren. De inmiddels bejaarde president Kruger vertrok met het Nederlandse schip *Gelderland* naar Europa in de

hoop andere mogelijkheden over te kunnen halen tot interventie in het conflict. Op 22 november bereikte het schip de Franse havenstad Marseille, waar de Transvaalse president onder massale belangstelling voet aan wal zette. De Nederlandse tournee begon in Rotterdam, gevolgd door Den Haag, Leiden en Haarlem. Op 19 en 20 december was dan eindelijk de beurt aan Amsterdam. Het was niet de eerste keer dat Kruger de hoofdstad een bezoek bracht. Vlak na de Eerste Boerenoorlog, in het voorjaar van 1884, had hij samen met dominee Stephen Du Toit en generaal Nicolaas Smit gepoogd om in Nederland geldschietters voor een spoorweg en steun voor de oprichting van een nationale bank te vinden. De Amsterdammers waren zeker nieuwsgierig naar de komst van deze Transvaalse delegatie, maar de meeste ontmoetingen vonden plaats in besloten kring.⁹⁴ De komst van Kruger in december 1900 was van geheel andere aard. Het bezoek vond plaats nog tijdens de oorlog, en speelde zich bovendien nadrukkelijker af in de openbare ruimte. Bovendien was ‘Oom Paul’ dé spil geworden waar het Nederlandse enthousiasme voor de Boeren om draaide.

Dit enthousiasme baarde de hoofdstedelijke autoriteiten enigszins zorgen. In andere steden was al gebleken hoe de komst van Kruger massa's nieuwsgierigen op de been bracht. Amsterdam had op dit vlak inmiddels wel enige ervaring opgedaan. Met de massale toestroom voor de inhuldiging van koningin Wilhelmina nog vers in het geheugen, liet het organiserend comité zich niet door de geestdrift van het publiek overvallen, maar speelde het juist in op de te verwachten drukte en emoties. Enkele dagen voor de aankomst van de delegatie publiceerde de Regelingscommissie, die speciaal voor het bezoek was opgericht, in de krant enkele richtlijnen voor het publiek.⁹⁵ De komst van Kruger was volgens deze richtlijnen een gebeurtenis ‘van diepen ernst, die wel geen droefgeestige stemming van de bevolking van Amsterdam vereischt, maar alle uitgelatenheid en opgewondenheid verbiedt’. Want ondanks alle hooggespannen verwachtingen ging het hier natuurlijk uiteindelijk om het bezoek van de leider van een land in oorlog; al te grote geestdrift achtte de commissie dan ook niet gepast. Tegelijkertijd zorgde zij er wel voor

dat het bijzondere karakter van het bezoek niet verloren ging. Het devies was om zoveel mogelijk te vlaggen en de kleuren van Transvaal en Oranje Vrijstaat te dragen. Volgens krantenverslagen wapperde in de ochtend van 19 december de Nederlandse driekleur dan ook van tal van huizen.⁹⁶

De aankomst van Kruger op het Centraal Station was door de Regeeringscommissie strikt geregisseerd. Om zes minuten over elf arriveerde de 'extra-trein' met de voltallige delegatie vanuit Haarlem. Buiten stond inmiddels een enorme menigte te wachten. Veel Amsterdammers hadden al vroeg een plaatsje gezocht om een glimp van de 'bekende koppen' te kunnen opvangen. Toen Kruger dan eindelijk naar buiten kwam, hief een koor van zo'n zevenhonderd zangers een psalm en vervolgens het Transvaalse volkslied aan. Op datzelfde moment maakte het gejuich van de verzamelde massa volgens een verslaggever van *De Tijd* plaats voor 'een ernstige stilte'.⁹⁷ Ook in andere verslagen werd vermeld dat het gezang op de toehoorders diepe indruk maakte.⁹⁸ Het plechtige karakter van de ontvangst was echter deels te danken aan een opmerkelijke vorm van *crowd control*. Twee dagen voor de aankomst van de president had Hendrik Bijleveld, voorzitter van het Christelijk Nationaal Boeren Comité, bij Paul den Tex, secretaris van de NZAV, nog eens geïnformeerd of er wel gedacht was aan de borden 'meldende dat het publiek niet moet juichen vóór het gezang geëindigd is'.⁹⁹ Met dergelijke aanwijzingen deed de commissie een onmiskenbare poging om het gedrag en bovenal de emoties van de toeschouwers te sturen; een strategie die in de nationale en politieke massameetings van de twintigste eeuw zou worden ge-perfectioneerd.

Oom Paul

Het centrale onderdeel op het programma was de rijtoer van Kruger door de stad. Deze rondrit droeg bij aan de collectieve beleving van het Transvaalnationalisme: de president werd in zijn rijtuig zichtbaar voor de gehele Amsterdamse bevolking. Vanaf het Centraal Station vertrok de delegatie voor een lunch naar het stadhuis aan de Oudezijds Voorburgwal, waarna zij een bezoek bracht aan het Afrikaansch Tehuis, een tijde-

lijke opvang voor strijders uit Zuid-Afrika, aan de Nieuwe Herengracht, om vervolgens te eindigen bij het Doelenhotel, waar de president zou overnachten. Vanwege de verwachte belangstelling was gekozen voor een route langs de grote, doorgaande wegen. De rondrit van de president was daarmee vergelijkbaar met de routes die Willem III en Wilhelmina bij hun bezoeken aan de stad aflegden. Hoewel de Oranjes soms ook de nauwere straatjes van volksbuurten als de Jordaan of de Jodenhoek opzochten, bleef zelfs tijdens de inhuldiging in 1898 het koninklijke rijtuig nog vooral binnen het centrum van de stad.¹⁰⁰ Stadsbewoners zullen bij de rondrit van de Transvaalse president waarschijnlijk niet expliciet aan deze bezoeken van de koninklijke familie hebben gedacht, maar de praktijken leken zo sterk op elkaar dat dit de aanvaarding van Kruger als collectief symbool heeft moeten versterken.

Bij de aankomst van Kruger op het Centraal Station, langs de route, en ook de volgende dag bij het defilé in het Paleis voor Volksvlijt waren verenigingen uit verschillende politieke en religieuze hoeken vertegenwoordigd.¹⁰¹ Op het Stationsplein stonden zowel strikt lokale clubs als afdelingen van landelijke verenigingen, zoals de Amsterdamse afvaardiging van de Nederlandse Geheelonthoudersbond, opgesteld. Op filmbeelden van de aankomst van Kruger is te zien hoe op de vaandels die boven de massa uitsteken veelvuldig het Amsterdamse wapen prijkt.¹⁰² Het ging hierbij volgens overzichten in de kranten vooral om vakorganisaties: van delegaties van kalk- en steenbewerkers tot brood- en koekbakkers, en van tabaksbewerkers tot kantoor- en handelsbedienden. Ook waren diverse Oranjeverenigingen present, waaronder het reeds bij de collectes genoemde buurtcomité uit de Pijp. Opvallend afwezig waren socialistische organisaties; uit deze hoek was voor zover bekend geen afvaardiging vertegenwoordigd. De toenemende organisatie van burgers in club- en verenigingsverband maakte het eenvoudiger om bij evenementen als deze betrokken te zijn. Verschillende vakverenigingen hadden bovendien de gemeenteraad verzocht om werkgevers aan te sporen hun personeel op 19 december zoveel mogelijk vrij te geven.¹⁰³ De Regelingscommissie nam deze oproep in haar richtlijnen over.

Langs de route wisselden individuele huldeblijken en eerbetoon van verenigingen zich af. Terwijl op het Stationsplein de stoet zich in beweging zette, hingen de mensen al uit de ramen van het Victoria Hotel aan het Damrak en de huizen aan de Prins Hendrikkade. Met zakdoeken en hoeden wuifden zij de president toe. Op het moment dat het rijtuig de Nieuwezijds Voorburgwal opdraaide, staakten de bouwvakkers die daar bezig waren hun werk. Klaarblijkelijk hadden zij die dag geen vrij gekregen, maar dat mocht de pret niet drukken: vanaf de steiger zwaaiden zij met hun petten en hieven zij 'krachtig en enthousiast' het Transvaalse volkslied aan.¹⁰⁴ Op diverse plekken langs de route werden kransen aangeboden: door de zangverenigingen op het Stationsplein, door bestellers van de Post- en Telegraafdienst voor het Hoofdpostkantoor op de Nieuwezijds Voorburgwal, door het Amsterdamsche Comité tot Hulp en Steun aan Nagelaten Betrekking van Strijders in Zuid-Afrika, maar ook door een onbekende 'heer uit de Galerij'. Bij de ingang van het Vondelpark werd de president door de juffrouwen Zepers en Bukers van de Huishoudschool getraakteerd op 'Oud-Hollandsch' krentenbrood versierd met linten in de kleuren van Transvaal. In de Plantagebuurt brachten jonge Amsterdammers verenigd in de Jongelingen-Eerewacht Klein maar Dapper een eerbetoon aan de Boeren, naast de 'oudjes' van het rooms-katholieke St. Jacobsgesticht. Aan de huldeblijken kwam geen einde, zelfs 'de patiëntjes van het kinderziekenhuis in de Sarphatistraat verdrongen elkaar achter de ramen en zwaaiden met een groote Transvaalsche vlag'.¹⁰⁵

Kruger was en bleef een buitenlands staatshoofd, maar voor de Amsterdammers vormde hij de perfecte aanleiding om een eigen saamhorigheidsgevoel op te projecteren. De huldeblijken langs de route gaven dan ook opnieuw blijk van een brede sociale betrokkenheid bij de Boerenzaak. Het ging hier om eigen initiatieven, die niet door de Regelingscommissie waren georganiseerd. Natuurlijk bleef het de vraag welke identiteit voor de toeschouwers langs de kant prevaleerde. Stond men hier als metaalwerker of kantoorbediende, katholiek of protestant, geheelonthouder of Oranjevriend, Nederlander of Amsterdammer? Of

maakte dit allemaal niet uit? Bovendien bleek de massale belangstelling voor de oude president een internationaal verschijnsel. Ook in Frankrijk en Duitsland was men in grote getale uitgelopen om Kruger en zijn mannen te onthalen. Wel zorgde de veronderstelde stamverwantschap ervoor dat het bezoek van de president aan Amsterdam en Nederland in een nationaal verhaal werd opgenomen. De samenhang met een ‘eigen’ natiegevoel blijkt uit de betrokkenheid van Oranjeverenigingen, of het aanbieden van een oudhollands krentenbrood. Aan de eigen vlag hoefde enkel een groene baan te worden toegevoegd, en naast de volksliederen van Transvaal en Oranje Vrijstaat klonk het *Wien Neêrlands bloed*.

Dat Kruger de figuur was waar het deze dagen om draaide, is door historici al eerder benadrukt. Het verhaal dat in verschillende media rondom de president was ontstaan, maakte vele Amsterdammers nieuwsgierig naar de ‘echte’ persoon. Het geïllustreerde volkstijdschrift *Eigen Haard* publiceerde in haar nummer van 29 december een foto van de rijtoer en lichtte in het begeleidende artikel de aantrekkingskracht van de staatsman toe:

Men werd niet aangetrokken door tromgeroffel of door uiterlijk vertoon, maar alleen door het besef, dat deze uiterlijk weinig aanzienlijke man de drager was van een grootsch idee [...] Doch door zijn eenvoud en de natuurlijke waardigheid van zijn gebaar was deze grijsaard een historische verschijning, welke de legende tot werkelijkheid verhief.¹⁰⁶

Kruger was in de ogen van velen een oorlogsheld en bovendien de personificatie van de stamverwante Boer. Als ‘Oom Paul’ figureerde hij in de krantenkolommen en op prenten, werd hij in theaters door acteurs gepersonifieerd, en was hij te zien in de eerste filmvoorstellingen in de stad. Zelfs op de collectebus van de algemene collecte voor de Zuid-Afrikaanse Republieken stond zijn portret, naast dat van Marthinus Steyn, president van Oranje Vrijstaat.¹⁰⁷ Bij de ontvangst in andere steden was al gebleken hoe omstanders de president in zijn rijtuig wilden aanraken,

en ook de Amsterdamse politie hield hier rekening mee. In een dagorder van 6 december schreef hoofdcommissaris van politie Franken voor hoe de koets en inzittenden beschermd moesten worden door vier man politie, waarvan twee te paard: ‘Deze hebben te zorgen dat de President niet wordt bemoeilijkt door het geestdriftig publiek en is het verboden de paarden en rijtuigen en de daarin zittenden aan te raken.’¹⁰⁸

Was deze bijzondere aandacht voor Kruger nu uniek? Enerzijds niet. De ontvangst van de Zuid-Afrikaanse oorlogsheld doet enigszins denken aan het onthaal dat de Haagse generaal Vetter in de zomer van 1895 in de hoofdstad ten deel viel. Ook toen schreven kranten over de ‘menigtes’ die uitliepen om de man te bewonderen die in 1894 zulke grote successen in Nederlands-Indië had geboekt; al leek het hier niet om zulke indrukwekkende mensenmassa’s als in 1900 te gaan. De reacties van het publiek waren bovendien grotendeels hetzelfde: tijdens zijn – korte – rijtoer door de stad werden Jacobus Vetter en zijn mannen van alle kanten toegejuicht.¹⁰⁹ Ging het in het geval van Vetter om een collega-oorlogsheld, het meest voor de hand ligt in deze periode echter een vergelijking van Kruger met het eigen staatshoofd: de jonge koningin Wilhelmina. De opkomst en reacties van het publiek tijdens het bezoek van de Zuid-Afrikaanse president in december 1900 lijken erg op wat zich bijvoorbeeld tijdens de inhuldiging in 1898 in de hoofdstad had afgespeeld. Opnieuw kwamen massa’s Amsterdammers op de been om een glimp van het koninklijke rijtuig op te vangen. Bovendien was Wilhelmina, net als Kruger, in de jaren voor haar inhuldiging het object van een heuse persoonsverheerlijking geworden.¹¹⁰

Hoewel de populaire Oranjeliefde natuurlijk een veel langere geschiedenis kende dan het Transvaalnationalisme, openbaarde zich hier toch een vergelijkbaar mechanisme. Beide staatshoofden waren hoofdrolspelers in een collectief verhaal geworden en verschaften als zodanig de massa een focus; op straat zelfs in letterlijke zin. Het *Algemeen Handelsblad* beschreef hoe in december 1900 op de Nieuwezijds Voorburgwal de verzamelde nieuwsgierigen stijf opeengepakt, maar ongekend enthousiast uitkeken naar de komst van Kruger: ‘Het wuiven met hoeden en zak-

doeken, het blikken van allen naar één punt, bood een machtig, indrukwekkend schouwspel.¹¹¹ Precies eenzelfde concentratie van de massa beschreef *Eigen Haard* een aantal jaar eerder, toen de Amsterdammers stonden te wachten op het verschijnen van koningin Wilhelmina en haar moeder op het balkon van het Paleis op de Dam: ‘Men is in den tusschentijd niet vrij te spreken, noch vrij rond te kijken, niet vrij iemand iets in ’t oor te zeggen, want het zou de oogen afleiden en waar men ook zij en wat men ook doe, de oogen moeten naar één punt gericht blijven.’¹¹² Beide figuren zogen alle aandacht van het verzamelde publiek naar zich toe.

Een dergelijke aantrekkingskracht was niet ieder willekeurig staatshoofd gegeven. Voor keizer Wilhelm II, die in juli 1891 samen met zijn vrouw de hoofdstad een officieel staatsbezoek bracht, kwamen bijvoorbeeld veel minder mensen op de been. Het slechte weer had hier wellicht enige schuld aan – al regende het ook bij het bezoek van Kruger –, maar belangrijker nog was dat het hier ging om een buitenlands en bovenal ‘vreemd’ staatshoofd. Om massale belangstelling op te wekken leek het een voorwaarde te zijn dat men al enige bekendheid had en bovendien onderdeel vormde van een eigen, nationaal verhaal. De aankomst van de jonge Wilhelmina en haar moeder in de stad, een dag vóór de officiële ontvangst, wist namelijk wél een massaal enthousiasme bij de stadsbewoners los te maken. Vooral de aanwezigheid van de koninginnen bij de repetitie voor de taptoe trok veel bekijks. Het – overigens Oranjegezinde – dagblad *De Standaard* schreef direct na de muzikale oefening dat de komst van het keizerlijk paar vast veel ‘heerlijks’ zou bieden, maar zo ‘huiselijk’ als gisteren zou het op de Dam niet meer worden. ‘Gisteren waren we zoo heerlijk gezellig “onder ons”,’ concludeerde de verslaggever zonder schroom.¹¹³

Herkenningsproces

Dat de figuur van Kruger in de beleving van het Transvaalnationalisme belangrijk was, valt niet te ontkennen. Maar wat gebeurde er eigenlijk op de momenten dat de president (nog) niet in zicht was? In alle beschrij-

vingen van het bezoek van Kruger aan de hoofdstad, valt direct de enorme drukte op straat op. Een verslaggever van *De Tijd* bevond zich op 19 december tussen de menigte en schreef op wat hij zag:

Er was gelegenheid tot het brengen van ovaties, het overhandigen van huldeblijken, – zoo luide [sic] het program, maar van deze nummers hebben wij niets gezien, niets gehoord. Wel zagen wij dat een ontelbare, dicht opeengepakte massa de straten vulde. Dan kwamen eenige bereden politiemannen en kliefde[n] door die zee heen als een scherp vaartuig, dan kwam er ruimte en stond aan weerszijde van den weg een heg van menschen, 10 à 20 man dik, stijf opeengepakt tegen de huizen; de halze rekte zich, oog en keken uit met verlangen naar den man, die komen moest en men luisterden [sic] naar het naderbijkomend gejoel en het aangonzen van juichstemmen, opgolvend tegen de huizen, opgevangen en herhaald door de uit ramen en vensters liggende bewoners. Zoo schreed de oude Kruger voort door de reijen der jubelende Amsterdammers [...].¹¹⁴

Door de focus te verleggen van de oude president naar de mensenmassa's toont deze beschrijving een heel andere beleving van de optocht. Uiteraard waren de stadsbewoners langs de kant van de weg nieuwsgierig naar de komst van Kruger. Maar in plaats van de huldeblijken, de vaandels of de officiële programmaonderdelen, zagen de stadsbewoners op deze dag vooral elkaar. Een dergelijke menigte op straat was volgens diverse kranten in de hoofdstad nog niet vaak vertoond. 'Er was een menschenmenigte op de been, gelijk voorheen zelden te zien is geweest,' schreef bijvoorbeeld het *Algemeen Handelsblad*.¹¹⁵ Deze nieuwe beleving van samenzijn vormde evengoed als alle inhoudelijke bespiegelingen over stamverwantschap en de 'Hollandse natie' in Zuid-Afrika een bron van nationaal gevoel. De stadsbewoners ervoeren op dit moment opnieuw op nog weer een grotere schaal hoe zij een belangstelling voor de Boeren in Zuid-Afrika met elkaar gemeen hadden.

Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam

Ook op foto's en filmopnamen is te zien hoe Amsterdam tijdens het bezoek van president Kruger in december 1900 uit haar voegen barstte. Rijen dik stonden de mensen verzameld langs de route die de president zou afleggen. Achter de ramen van de huizen en op kleine balkons verdrongen zich nieuwsgierige stadsbewoners. Een goede illustratie van de manier waarop stadsbewoners het bezoek van Kruger moeten hebben beleefd, is deze foto van de verzamelde menigte op de Dam. Vlak voor de lens van de fotograaf houdt een jongetje zich in evenwicht door zich aan de schouders van de man die voor hem staat, en wellicht zijn vader is, vast te klampen. Beiden staan achteraan in de massa, vlak voor de ingang van de Eggertstraat. Het rijtuig van de president is zichtbaar, maar 'Oom Paul' zelf is door de mensenmenigte en het gewuif van hoeden en petten voor vader, zoon en de hedendaagse kijker, nergens te bekennen.¹¹⁶

In de beleving van de massaliteit speelde geluid een belangrijke rol. Wie door de enorme menigte op straat niets kon zien, moest het doen met andere zintuigen. Geluiden dienden op deze dagen als informatie-drager en kregen zodoende een activerende functie. Uit de beschrijving van *De Tijd* blijkt hoe mensen niet alleen uitkeken naar het rijtuig van de

president, maar ook luisterden naar ‘het naderbijkomend gejoel’ en ‘het aangonzen van juichstemmen’. In andere kranten keerden vergelijkbare beschrijvingen terug. Op 19 december berichtte bijvoorbeeld de avondeditie van *De Telegraaf* in een wat vrije vorm over de aankomst van Kruger op het Centraal Station. Op de Nieuwezijds Voorburgwal stond het nieuwsgierige publiek al uren klaar:

Van verre boemt het geluid van een gejuich aan. Hij is aangekomen – voor de ramen dringen de menschen zich dicht, op de straat sluiten de gelederen der kijkers zich aaneen.

De reactie van de toeschouwers langs de kant laat een gespannen afwachting zien en bovenal een collectieve betrokkenheid bij dat ene, belangrijke, moment. Het gejuich uit de verte wist een massa in beweging te krijgen: terwijl er nog niets te zien was, begonnen mensen zich al te verdringen. Hoe dichterbij de delegatie kwam, hoe meer hoerageroep vervolgens klonk. Zodra het rijtuig met de president de menigte passeerde, bereikte het volume kort een hoogtepunt, waarna het gejuich langzaam wegstierf, ‘als een zee van geluid in ebbe-tij’.

Het gejuich en gejubel was voor de stadsbewoners natuurlijk vooral een middel om hun enthousiasme uit te drukken. Verslaggevers hadden dan ook de grootste moeite om iedere keer weer nieuwe synoniemen te verzinnen om het effect te beschrijven. Het gejuich was ‘levendig’, ‘daverend’, ‘luid’, ‘oorverdoovend’, en ‘overweldigend’. Kreten als ‘Leve Paul Kruger’ of ‘Leve de Boeren’ werden afgewisseld met ‘enthousias-tisch, geestdriftig gejubel’ en ‘donderende hoera’s’. Door op deze momenten met de massa mee te doen, konden de stadsbewoners opgaan in een groter geheel. ‘Eén groote klank daverde, één geluid golfde door de lucht. Niet te onderscheiden was het, wat werd geroepen, hoe werd gejubeld,’ zo schreef bijvoorbeeld het *Algemeen Handelsblad* over de uitingen tijdens de rijtoer.¹¹⁷ Deels zijn dergelijke beschrijvingen een vorm van krantenretoriek: de burgerlijke pers benadrukte graag de eensgezindheid van het volk, zeker waar het ging om evenementen van natio-

nale aard. Anderzijds laat juist het feit dat kranten de massa's op straat en het bijbehorende klanklandschap nu zo expliciet begonnen op te merken, zien dat het hier om een opvallende en nieuwe gewaarwording ging.

Een gelijksoortige ervaring kwam bovendien ook in een meer persoonlijk getint verslag terug. In *Het Nieuws van den Dag* verscheen een aantal dagen na het bezoek van Kruger aan de hoofdstad een beschrijving van de rijtoer door een anonieme ooggetuige. De ingezonden bijdrage was ongetwijfeld ietwat gedramatiseerd en toont hoe pathos een belangrijk onderdeel vormde in het denken en schrijven over de Boerenoorlog. Daarnaast laat het verslag echter ook zien hoe het op straat niet alleen ging om een emotionele beleving, maar ook om een ervaring van collectiviteit:

Als een uit velen vind ik mij rustig wachtende op de Muntsluis, om bij het voorbijrijden van den ouden President hem mede mijn groet toe te wuiven en met mijne stem het koor te versterken, dat hem moet overtuigen van ons medevoelen. [...] Nog enkele oogenblikken en hij is nabij. Ik wuif mijn hoed en tracht hem toe te juichen. Doch bij zijn aanblik is het mij onmogelijk geluid uit te brengen. Te veel aandoeningen vervullen mijn gemoed.¹¹⁸

Het gebruik van zinsneden als 'een uit velen', en 'met mijne stem het koor te versterken', wijzen op het belang dat deze anonieme toeschouwer hechtte aan een gezamenlijke beleving. De wens om deel uit te maken van het oogenblik en daarbij op te gaan in de menigte was groot. Het enthousiasme voor Kruger en een eigen saamhorigheidsbeleving liepen op die manier haast ongemerkt in elkaar over.

Die emotie leidde ook tot het aanheffen van het volkslied, bij voorkeur het Transvaalse. 'Er werd gejuicht, met ongebonden, onbedaarlijken geestdrift, er werd gezwaaid met zakdoeken,' zo schreef het *Algemeen Handelsblad*, 'maar vaak werd onder den indruk van het oogenblik het Transvaal-sche Volkslied aangeheven; dan zongen allen mede en plechtig klonk door

Amstel's straten "Dat vrije volk zijn wij" ...²¹⁹ Het volkslied van de Boerenrepubliek klonk in georganiseerd verband, zoals bijvoorbeeld bij de aankomst van de delegatie op het Centraal Station, maar werd ook spontaan op straat aangeheven. De tekst lijkt bij de Amsterdamse bevolking bekend te zijn, onder meer door inspanningen van de dagbladen. In de krant van 20 december 1900 herinnerde het *Algemeen Handelsblad* zijn lezers eraan dat het een jaar eerder, bij de betoging in het Paleis voor Volksvlijt, de hymne *Kent gij dat volk* inclusief muziek had afgedrukt. De publicatie van het Transvaalse volkslied had de verkoopcijfers van de krant direct doen stijgen, maar vooral deed het de redactie nu genoeg om te merken 'hoe populair het lied der Boeren sinds dien tijd is geworden'. Het volkslied van Oranje Vrijstaat was minder bekend, maar daar hoopte het *Algemeen Handelsblad* met de speciale voorpagina waarop het volkslied werd gepubliceerd nog diezelfde dag verandering in te brengen.

Of het zingen van deze volksliederen bij de stadsbewoners eenzelfde reactie teweegbracht als het zingen van het *Wien Neêrlands bloed* of *Wilhelmus* is moeilijk vast te stellen. Koppelden de Amsterdammers de liederen uit Zuid-Afrika specifiek aan president Kruger, president Steyn en de Boeren, of zagen zij deze ook als onderdeel van een 'eigen' repertoire? De melodie van het Transvaalse volkslied werd rond 1900 in ieder geval wel voor een aantal andere nationalistische teksten gebruikt. In 1898 publiceerde de Amsterdamse uitgever S. Eisendrath Bzn., gevestigd in de Tweede Jan van der Heijdenstraat, ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina de liedbundel *Leve de Koningin!* De bundel bevatte een twaalfstal nieuwe teksten op 'populaire melodieën'. Onder deze melodieën waren in ieder geval de Nederlandse volksliederen en liederen als *Piet Hein* en *Waar de blanke top der duinen*. Van het drietal 'vreemde' melodieën kwam, naast het Oostenrijkse volkslied en het immens populaire *Die Wacht am Rhein*, ook het Transvaalse volkslied voor hergebruik in aanmerking. Deze laatste melodie behoorde dus al vóór het uitbreken van de Tweede Boerenoorlog tot het populaire repertoire en werd hier bovendien gecombineerd met een sterk nationalistische en Oranjegezinde tekst.

In de stad waren echter ook andere geluiden te horen. Naast het zingen van de nationale volksliederen, poogden sommigen ook een aantal keer de ‘zielverheffende en hartroerende’ klassieker *Bokkie bèh* aan te heffen. ’s Avonds trokken groepjes mensen al zingend door de stad, zoals de jongens die een verslaggever van *Het Nieuws van den Dag* in de Kalverstraat ontmoette:

Nu en dan trok een troep jongelui met een Transvaalsch lied door de menigte, waarmee zij een vrij wat beter figuur maakten dan de jonge knapen en meisjes, die de volle straat tot tooneel voor hun kinderachtig gestoei en gegil maakten en daarmee den werkelijk zoo schoonen toon van den dag bedierven.¹²⁰

Een kritische *De Tijd* signaleerde in het stadscentrum ook ‘hossende en met klappers-slaande jongens’ die het gemunt hadden op de hoeden van fatsoenlijker heren.¹²¹ Ook *De Telegraaf* had het over jongens die op ‘bordpapieren toetertjes’ bliezen en ‘met een soort bordpapieren klapper’ elkaar op de rug en hoeden sloegen.¹²² Bovendien bleek de kwaliteit van het straatgezag in de oren van de dagbladpers opnieuw een probleem. ‘Men hoorde veel het Transvaalsche volkslied zingen,’ aldus *De Telegraaf*, ‘evenwel slechts zelden werd het goed of met smaak gezongen. Het was een beetje joelen en herrie.’¹²³ Achteraf is het makkelijk om op al deze feestvreugde het label van nationalisme te plakken, maar het gaat hier duidelijk om een veelzijdig fenomeen. Hoewel niet voor ieder staatshoofd een mensenmassa op de been kwam, was de grens tussen een nationaal geïnspireerd samenzijn en ordinair feestvieren dun. Dat de cafés en koffiehuisen in de buurt van de Dam, Kalverstraat en Rembrandtplein na alle officiële programmaonderdelen afgeladen waren, is weinig verrassend. Na een hele dag op straat was het in ‘die uitgaansstemming’ natuurlijk lastig om weer naar huis te gaan.¹²⁴

Toch moeten juist deze momenten niet opzij geschoven worden. Het ging hier weliswaar niet om een nationalisme dat gevoed werd door een

inhoudelijke idee over stamverwantschap, maar wel om een emotionele beleving van een *eigen* samenzijn. Zelfs de stadsbewoner die met de gebeurtenissen in Zuid-Afrika niet zoveel ophad, kon zich niet aan de indruk onttrekken dat er vlak voor de eigen deur iets opwindends gebeurde. De massa's waar de organisatoren van de meeting in 1881 nog met enige vrees naar keken, vormden rond de eeuwwisseling een vanzelfsprekend onderdeel van het openbare leven. Dit was mogelijk door een toenemende organisatie van het publieke domein.

Waar in de literatuur vooral aandacht is besteed aan de rol van de orthodox-protestanten in de vormgeving van de band met de Boeren, laat dit hoofdstuk zien dat ook andere religieuze en politieke groeperingen het Transvaalnationalisme probeerden te claimen. Antirevolutionairen, katholieken en socialisten speelden ieder op hun eigen manier op het collectieve enthousiasme voor de strijd in Zuid-Afrika in. Hierbij werden nieuwe stijlen ontdekt en alternatieve actievormen toegepast; zij het dat de ene partij daarbij op meer succes kon rekenen dan de andere. In de tweede plaats hadden de stadsbewoners ook zichzelf georganiseerd. Tal van burgers gaven bijvoorbeeld via vakverenigingen acte de présence: of het nu ging om het bijdragen aan de inzamelingsacties, het opkomen voor werkloze diamantbewerkers, het geven van een mening over het plan tot een internationale havenboycot of de feestelijke ontvangst van 'Oom Paul'. Uit de meeting in het Paleis voor Volksvlijt in augustus 1899 en de ontvangst van Kruger in december 1900 blijkt bovendien dat de collectieve emotionaliteit niet zozeer gevreesd, maar juist benut en gestuurd moest worden – door politieorders en een eerste experiment met crowd control.

De strijd in Zuid-Afrika vormde een aanleiding voor het creëren van een eigen groepsgevoel. Een zekere mate van groepsdruk werd in deze context duidelijk als iets positiefs ervaren. Dit zagen we al eerder, bijvoorbeeld bij het zingen in groepsverband of het versieren van de straat rondom Oranjefeesten, maar de collectes voor de slachtoffers van de Boerenoorlogen vormen hiervan wellicht het beste voorbeeld. Stadsbewoners zelf benaderden de NZAV met het verzoek om een collectebus te mogen plaatsen of namen het initiatief tot de organisatie van een bene-

fietevenement. De geldinzamelingen vormden daarmee bij uitstek een initiatief van onderop. Er was bovendien geen mogelijkheid om aan dergelijke acties te ontsnappen: de collectes waren op allerlei plekken in de stad en in tal van domeinen van het dagelijks leven aanwezig. De voorstellen tot ‘tolheffing’ in de Kalverstaat en ‘Boerenbelasting’ op publieke gemakkelikheden mochten dan voor zover bekend geen doorgang hebben gevonden, ze illustreren wel het dwingende en alomtegenwoordige karakter van het enthousiasme voor Transvaal. En, zoals bekend, ging een enkeling zelfs zover om te stellen dat wie niet doneerde ook geen echte Nederlander was.

Het Transvaalnationalisme kende een grote dynamiek. Het bezoek van Kruger aan de hoofdstad bracht duizenden mensen op de been, maar was uiteindelijk ook een eenmalig evenement. De basis voor de enthousiaste ontvangst van de president was in de voorafgaande maanden gelegd door de stroom aan nieuwsberichten, bijeenkomsten en de geldinzamelingen. Dit maakte het bezoek tot een bijzonder moment, maar het Transvaalnationalisme zelf blijkt een vluchtig fenomeen. Het enthousiasme voor de Boeren zou, anders dan de betrokkenheid bij het koningshuis, geen terugkerend onderdeel van het hoofdstedelijk leven worden.¹²⁵ De klachten die het *Algemeen Handelsblad* in juni 1902, een maand na het vredesverdrag tussen de Britten en de Boeren, bereikten, waren hier wellicht al een voorteken van. Kon het carillon van de Westertoren nu niet eens wat anders spelen dan ieder uur opnieuw *Dat vrije volk zijn wij*, zo vroegen enkele stadsbewoners aan de krant. Voorlopig werd echter nog geen aanstalten gemaakt tot een wijziging van de overbekende melodie. Niet uit sympathie voor de Boeren, maar omdat in augustus van het volgende jaar toch het hele spelwerk moest worden vervangen.¹²⁶

